

**ОРЧИН ҮЕИЙН МОНГОЛЧУУДЫН УЛС ТӨРИЙН МЭДЛЭГ, УЛАМЖЛАЛ,
СОЁЛ, ҮНЭТ ЗҮЙЛСЭД ГАРЧ БУЙ ӨӨРЧЛӨЛТ**

О.Хатанболд

ШУА-ийн Философийн хүрээлэнгийн
Улс төр, эрх зүйн салбарын эрхлэгч, ЭШТА

Д.Уртнасан

МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн дадлагажигч багш

Хураангуй:

Улс төрийн хүрээний асуудал, түүний бодит байдлыг тодорхойлох чухал хэмжигдэхүүн нь улс төрийн ухамсар, уламжлал, үнэт зүйл, соёлын онцлогт тулгуурлан илэрдэг иргэдийн улс төрийн үйл явцад хандах хандлага, нийгэм, улс төрийн сэтгэлзүйн үзэгдлүүд болон улс төрийн үйл байдлын хэмжүүрүүд юм. Тиймээс тус өгүүлэлд монголчуудын улс төрийн мэдлэг ба иргэнлэг байдлын талаарх ойлголтыг иргэдийн ардчилсан үндсэн хуулиар олгогдсон эрх, үүргээ хэрхэн ухамсарлаж, хэрэгжүүлж байгаа эсэх, нийгмийн бүлгүүдийн ялгаатай ашиг сонирхол, улс төрийн мэдлэгийн талаарх олон нийтийн болон экспертүүдийн байр суурийг харьцуулан тусгасан. Монголчуудын улс төрийн үнэт зүйлс тогтоход уламжлагдан ирсэн үзэл санаа, сэтгэлгээ нь орчин үеийн ардчилсан тогтолцоонд хэрхэн өөрчлөгдөж, дасан зохицож байгааг өмнөх үе болон одоо үеийн төр, засаг, нийгмийн тогтолцоондоо хандах иргэдийн хандлага, түүнд нөлөөлсөн нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн хүчин зүйлсээр тодруулан гаргасан. Монголчуудын улс төрийн үйл байдалд гарсан өөрчлөлтүүд нь ардчиллын үнэт зүйлс тогтох, ардчилсан тогтолцоогоо бэхжүүлэхэд хэрхэн нөлөөлж байгааг тодруулах зорилгоор хүчин зүйлийн шинжилгээг хийж, асуудлыг дүгнэсэн.

Түлхүүр үг: Улс төрийн соёл, ардчилал, улс төрийн үйл байдал, ардчилсан үнэт зүйлс, ардчилсан систем

Удиртгал:

1992 оны Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулиар ардчилсан төрийн тогтолцоогоо тодорхойлсноос гадна ардчилсан иргэний эрх, үүрэг, “хүмүүнлэг, иргэний, ардчилсан нийгэм” гэсэн тодотголтой нийгмийн хөгжлийн чиглэлийг тодорхойлсон. Тиймээс орчин үеийн монголчуудын улс төрийн хүрээний асуудлуудыг шинэ Үндсэн хуультай болсон үеэс цаг хугацааг тодруулан гаргаж иргэний нийгэм байгуулахад иргэдийнх нь дуу хоолой хэрхэн хүрч байгааг, иргэдийн оролцооны ач холбогдол, иргэдийн үнэлэмж, улс төрийн соёлын онцлог байдал зэргийг харгалзах нь ардчиллын бэхжилтэд чухал ач холбогдолтой.

Улс төрийн хүрээний асуудал нь нийгмийн нийтлэг үнэт зүйл, эрх мэдэл, ашиг сонирхлыг хөндөж байдаг тул ямагт олон нийтийн анхаарлын төвд оршин байдаг. Нөгөө талаас нийгэм олон төрлийн ашиг сонирхлын нийтлэг болдог, нэг эрх ашгаар нөгөө эрх ашиг хязгаарлагдаж байгаа тул зөрчилтэй харилцааг бий болгох, улс төрийн итгэл буурах, төрийн бодлого, шийдвэрт сэтгэл ханамжгүй болох зэрэг нь засаглалын

легитимт чанарыг бууруулах, тогтолцооны хямралд хүргэх зэрэг өргөн хүрээг хамарсан сөрөг нөлөөг үзүүлдэг.

Бидний хийсэн өндөр түвшний экспертийн судалгаанд ардчиллын бэхжилтэд төрийн институт хамгийн өндөр оролцоотой байгаа бол иргэний нийгмийн байгууллагууд, иргэдийн улс төрийн боловсрол, оролцоо сул үзүүлэлттэй гарч байгаа нь монголчуудын улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйлсийн өөрчлөлт, хөгжлийн талаарх судалгаа, шинжилгээ хийх эрэлт хэрэгцээ буйг илтгэж байна.

Асуудлын үндэслэлийг тодорхойлохуй

Улс төрийн уламжлал, түүний хувьсал өөрчлөлтийг тодруулахын тулд монголчуудын уламжлалт улс төрийн үзэл санаа болон социалист нийгэм иргэдийн улс төрийн соёлд хэрхэн нөлөөлснийг тодорхойлох нь зүйн хэрэг.

Учир нь аливаа улс, үндэстэн оршин тогтнох явцдаа оюуны болон биет соёлын арвин их өв сан, үнэт зүйлсийг бий болгодог. Энэ өв сан нь баялаг агуулгатай бөгөөд тэдгээрийн дотроос байгаль, нийгэм ахуйн үзэгдлүүдийг танин мэдэж, ухааран эргэцүүлсний илэрхийлэл болсон *оюуны соёл* чухал байр суурь эзэлдэг. Монголчууд бусад ард түмний нэгэн адил өөрсдийн амьдралын хэв маяг, иргэншлийн онцлог, байгаль, цаг уур, газар зүйн өвөрмөц шинж байдал, нийгэм-сэтгэл зүй, сэтгэх арга, сэтгэлгээний хэв шинжийн онцлогоор нөхцөлдсөн оюуны болон биет соёлын үндэсний уламжлалт давтагдашгүй өв санг цогцлуулж ирсэн билээ. Энэ нь тэдний оршин тогтнож ирсэн хөгжлийн бүхий л явцад нийгэм ахуйн тухайн цаг үеийн оюунлаг тусгал болон бүрэлдэн төлөвшиж иржээ.

Нөгөө талаар Монгол оронд овгийн байгуулал задран нийгмийн бүтцэд гүнзгий өөрчлөлт гарахын хэрээр эдийн засгийн хүчийг өөртөө төвлөрүүлсэн нөлөө бүхий цөөн бүлэг товойн гарч, аливаа эрх мэдэл тэдний гарт орох болжээ. Ийнхүү хувийн өмч халдашгүй дархан болж, ангийн тэмцэл өрнөх болсноор талын язгууртнаас малчин ардын эсэргүүцэл тэмцлийг няцаан дарж, эрх мэдлээ хамгаалан хэрэгжүүлэх зорилго бүхий улс төрийн байгуулалт төрийн аппарат аажмаар буй болж эхэлсэн байна. Төр бол овог аймгуудын газар нутгийн нэгдэл дээр үүсдэг бөгөөд хувийн өмч түүнчлэн нийгмийн том бүлгүүд үүсэн бий болж, баталгаажсаны үр дагавар юм. Монгол төрийн үүсэл бүрдэлтийн үйл явц нь ураг төрлийн байгууллын хөгжлийн жам ёсны үр дүн, монголчуудын эрх мэдлийн эрэмбэ, дэс дарааг зохицуулах үйл ажиллагаа, зайлшгүй хэрэгцээ байсантай шууд холбоотой. Аливаа хүчирхэгжсэн овог нь сул дорой харьчуудаа чадал заан өөртөө нэгтгэх болсноор цусан төрлийн холбоо алдагдаж, эртний бүдүүлэг овгоос хол урагш ахисан хүмүүсийн өвөрмөц нэгдэл болон хувирсаар байв.¹ Энэхүү нэгдэл нь төр үүсэх урьдач нөхцөл болсон бөгөөд төр нь тодорхой хил хязгаарын доторх нутаг дэвсгэрт оршин суудаг хүмүүсийн аж төрөх арга зохион байгуулалтын хэлбэр болдог. Төр бий болсноор хүмүүсийн ахуй амьдрал, эдийн засаг, оюун санаа, нийгмийн ухамсарт ихээхэн өөрчлөлт оржээ. Учир нь нийгэмд төрийн *зохицуулах, албадах, өмгөөлөн хамгаалах* үүргийг хүлээн зөвшөөрөх болсонтой ч холбоотой.

Энэ бүхэн тухайн үеийн хүмүүст буй болсон шинжүүд нь өнөө цагийн хэв шинжүүдэд уусан шингэж, бас нэгдэн багтах болсон нь бүхэлдээ монгол хүн ямар байгаад ардчилсан нийгмийн үед ямар болсон бэ гэдэг асуудал судалгааны сонирхолтой судлагдахуун болж байна. Үүнийг социалист байсан зарим орны судлаачид өөрийн орны жишээн дээр судлан хүн «*Homo sovieticus*» байснаа «*Homo democraticus*» болж хувирсан талаар бичсэн тохиолдол ч бас байдаг. Үүнээс үзвэл, монгол хүн монгол хэвээрээ, монгол ахуй, соёлтойгоо үлдсэн хэдий ч, бидний зарим

¹МУИС. Монгол Улсын түүх. Ред. Болдбаатар Ж. Уб., 1999. 63 дахь тал

шинж дэлхийн нийтийн өнөөгийн нийгмийн хөгжлийн өнгө аясаар хувьсан өөрчлөгдөж байна. Гэсэн хэдий ч, бид бүхэн мөн чанар, хэв шинжийн хувьд бүрэн өөрчлөгдөөгүй хэвээр өнөөдрийн шинэ зуунд хөл нийлүүлэн алхацгааж байна. Бидний өнөөгийн цогцлоон бэхжүүлэхийн төлөө зүтгэж буй хүнлэг, иргэний ардчилсан иргэний нийгмийн үзэл баримтлал, агуулгын хурцаар дэвшигдэж ирсэн хэдий ч бидэнд өнөөдрийг хүртэл бүрэн шийдвэрлэж чадаагүй олон зүйл бий. 1990-ээд оноос эхэлсэн ардчиллын үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх, ардчилсан монгол хүнийг төлөвшүүлэхэд чиглэгдсэн шинэчлэлийн салхи өнөөгийн ардчилсан соёлын нэг чухал элемент гэж үзэж болно. Энэхүү ардчилал төлөвшин хөгжих явцдаа мэдээлэл хаагдмал байсан нийгэмд ардчиллын ил тод, нээлттэй нийгмийн өнгө төрхийг бүрдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэжээ. Улмаар ардчилалд шилжих явцад үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө нээгдэж хаалттай байсан сэдвүүдээр чөлөөтэй ярьж, бас бичиж эхэлсэн нь нийгмийн оюун санаанд гарсан хувьсгалт-эргэлт бүхий мэдээллийн тэсрэлт гарснаар өнөөгийн нийгмийн бүлгүүдийн технологид тэмүүлсэн шинэ дэд соёлын эхлэл тавигдах үндэс болов.

Монголчууд бидний уламжлалт улс төрийн соёл нь тал нутагтаа нүүдэллэн мал сүргээ адгуулан аж төрж, төр улсаа төвхнүүлж ирсэн түүхэн үйл явцтай нягт холбоотой байснаараа өрнийн суурин иргэншил соёлоос ялгагддаг. Иргэдийн улс төрийн ухамсар нь үндэсний уламжлал, соёл иргэншил, зан заншил, ёс зүй, төрөө дээдлэх үзэлтэй салшгүй холбоотойгоор оршин байдаг. Энэ бүхнээс улс төрийн соёлыг улс төрийн тогтолцоо, үзэгдэл, үйл явцын талаарх тухайн нийгэм, үндэстэн, хүн амын бүлгийн ойлголт, хандлагуудын бүрдэл хэмээн ерөнхийд нь ойлгодог. Тодорхойлбол, *«нийгэм, хүмүүсийн улс төрийн үнэлэмж, үнэт зүйл, улс төрийн институтуудын талаарх төсөөлөл, байр суурь, хандлагыг улс төрийн соёл»*² хэмээдэг. Улс төрийн соёлыг улс төрчдийн үйл ажиллагааны туршлага үеэс үед дамжиж, нийгмийн бүлэг ба хувь хүний мэдлэг боловсрол, үзэл онол, төлөв байдлын нэгдэл гэж ойлгож болно. Улс төрийн соёл бол тухайн нийгмийн улс төрийн үйл явцыг хангасан, өнгөрсөн түүхэндээ харьцангуй тогтвортой хадгалагдаж ирсэн, өмнөх үе үеийн хүмүүсийн туршлага, уламжлал, хандлага, хэв загварыг шингээсэн, улс төрийн үйл явцын субъектүүдэд илрэн гарч буй харилцааны цогц систем³ ажээ. Ямар нэгэн нийгмийн улс төрийн соёлд маш олон төрлийн хүчин зүйлс нөлөөлөхийн зэрэгцээ улс төрийн соёлын үндсэн зарчим нь түүхийн хөгжлийн явц дахь нийгмийн хөгжлийн хүчин зүйлээс хамаардаг зүйл юм. Улс төрийн соёлын хөгжлийн явцад-үндэсний түүхийн хүчин зүйл (*үндэсний уламжлал, үндэстэн ястны онцлог, байгаль цаг уурын болон ард түмний аж ахуй эрхлэлт, ард иргэдийн үндэсний зан заншил, ёс суртахуун*) чухал нөлөөтэй байдаг.

Товчхондоо улс төрийн соёл гэдэг нь тухайн улсын улс төрийн тогтолцоо, түүнийг бүрдүүлж байгаа институтууд, харилцааны талаарх хүмүүсийн ойлголт, үнэт зүйл, үнэлэмж, хандлагыг бүхэлд нь илэрхийлэх явдал ажээ. Улс төрийн соёл нь улс үндэстний түүх, нийгмийн хөгжлийн үйл явц, эдийн засаг, улс төрийн үйл явцаар хэлбэршдэг⁴ зүйл ажээ. Аливаа нийгмийн улс төрийн соёлд маш олон төрлийн хүчин зүйлс нөлөөлдөг. Ерөнхийдөө, улс төрийн соёл нь Европын буюу барууны, эсхүл Азийн буюу дорнын гэсэн үндсэн хоёр том хэв шинжид хуваагдаж байна. Гэвч бусад улс орнууд өөрийн үндэсний онцлог, газарзүйн байрлал, хэл, соёл, шашин шүтлэг зэргээс хамаарч өөрт тохирсон хэв шинжийг хадгалдаг бол, коммунист улс төрийн дэглэмтэй байсан улс орнуудын өөрчлөгдөн буй нийгэмд улс төрийн соёлын адил

²Archie Brown. Jack Gray. Political Culture and Political Change in Communist States. New York: Holmes & Meier, 1977. p 56

³Ирхин Ю.В, Зотов В.Д, Зотова Л.В. Политология. Учебник., Москва., 2002. с. 511

⁴Almond A. Gabriel., Powell G. Bingham, Jr. Comparative Politics: System, Process, and Policy. Second Edition, Little, Brown and Company. Boston. 1978. p 25

төстэй буюу ялгаатай хүчин зүйлсийг болон түүний үр нөлөөний талаар судлах шаардлага зайлшгүй бий болсон.

Өнөөгийн Монголын улсын төрийн соёлын тухай ойлголтод шинжилгээ хийхэд дараах илэрхийлэмж хамгийн их давтагдаж байв. Эл давтамжит илэрхийлэмжээс үзэхэд, шинжээчид ямар нэгэн тогтсон баригдмал тодорхойлолтоор хязгаарлахгүйгээр танин мэдэхүйн болон сэтгэл хөдлөлийн төвшинд, мөн үйл ажиллагааны хүрээнд илрэх тэдний бодит хандлагыг багцлан үзвэл, улс төрийн соёлыг олон нийтийн улс төрийн систем, түүний үүрэг, улс төрчдийн үйл ажиллагаатай холбоотой мэдрэмжийг чухалчилж байгаа нь эл шинжилгээгээр нотлогдсон болно. Улс төрийн соёлтой хүмүүс хэмээн үнэлэгдэхийн тулд нэн тэргүүнд дараах мөн чанарыг өөртөө цогцлоож төлөвшүүлсэн байна.

Улс төрийн соёлд нөлөөлж байгаа субъектүүд нийгмийн харилцаанд соёлтой оролцож, иргэний нийгмийн төлөвшлийг бэхжүүлэх нэн чухал болох нь ажиглагдав. Монголын ардчиллын ирээдүйн төлөв, улс төрийн соёл, ёс зүйд бодитоор нөлөөлөх өндөр хариуцлага юм. Түүнчлэн бүлгийн ярилцлагад оролцогчид *«төр бол өөрөө өөрийгөө засна гэж хэзээ ч байхгүй бөгөөд гагцхүү боловсролтой, соёлтой сонгогчид»* байх хэрэгтэй гэж үзэх явдал нийтлэг байна. Ардчилсан нийгэм хөгжих эсэх нь гагцхүү боловсрол мэдлэгтэй, улс төрийн өндөр соёл, ёс суртахуунтай иргэд, албан хаагчид, улс төрчдөөс шууд хамаарах зэрэг илэрхийлэмжүүд голлож байна.

Улс төрийн оролцоо гэдэг нь маш энгийнээр бол улс төрийн хүрээг бүрдүүлдэг бас нөлөөлж оролцуулдаг үйл ажиллагаа юм. Улс төрийн оролцоо нь санал өгөхөөс эхлээд жагсаалд оролцох, шийдвэр гаргахад нөлөөлөл үзүүлэх аливаа чөлөөт арга хэмжээ явуулах, цаашлаад сонгогдсон төлөөлөгчдөө захидал илгээх зэргээр илэрдэг гэж болно. Тэгэхээр улс төрийн оролцоо гэдэг нь иргэд улс төрийн систем, улс төрийн институтүүдийн төлөвшилт, үйл ажиллагаа улс төрийн шийдвэр гаргах, боловсруулах явцад нөлөөлөхийг хэлнэ.

Америкийн улс төрч С.Верба, Н.Ни нар улс төрийн оролцоог иргэдийн идэвхжилийн нөлөөгөөр тэдний хүсэн хүлээсэн зүйлийг засгийн газарт хүргэхийг хэлнэ хэмээн тодорхойлжээ.⁵ *Улс төрийн оролцоонд*: бүрэн эрхт төлөөлөгч томилох үйлдэл (сонгогчдын үйл байдал), сонгуулийн компанийн үед улс төрийн нам, нэр дэвшигчдийг дэмжиж идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулах, хурал цуглаан, жагсаалд оролцох, улс төрийн нам болоод сонирхлын бүлгийн үйл ажиллагаанд оролцох зэргийг хамааруулж болно. Харин *идэвхийн төвшингөөр нь*: идэвхтэй хийгээд идэвхгүй гэж ангилан оролцооны хэлбэр, идэвхийн төвшин гэсэн хоёр параметрийн үндсэн дээр улс төрийн оролцоог 4 хэлбэрт хувааж болно хэмээжээ. Габриел Алмонд, Сидней Верба нар дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа дэлхий дахины улс төрийн амьдралд хувьсгал гарсан нь иргэдийн оролцооны дэлбэрэлт болсон явдал хэмээн үзсэн байдаг. (Gabriel A. Almond, Sidney Verba. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. 1989, Sage Publications, p.2) Оролцоо нь нэг талаас иргэний соёлын, нөгөө талаас системийн шинж чанарыг илэрхийлдэг учраас улс төрийн соёлын чухал үзүүлэлт байдаг. Иргэний оролцоо идэвхтэй болон идэвхгүй байж болох бол системийн зүгээс оролцооны бололцоог хангадаг болон хангадаггүй байж болно. Иргэдийн улс төрийн оролцооны олон янзын арга хэлбэр байдаг боловч үндсэнд нь нийцтэй ба нийцгүй оролцоо гэж ангилдаг. Нийцтэй оролцооны хамгийн түгээмэл хэлбэр бол иргэдийн сонгуульд оролцох оролцоо ба төр, нийгмийн зүгээс хүлээн зөвшөөрдөггүй тийм оролцоог *нийцгүй оролцоо* гэнэ. Түүний хэлбэр нь нийтийн эд хөрөнгөд хохирол учруулахуйц жагсаал, цуглаан хийх, ажил хаялтад оролцох, татвар төлөхөөс зохион байгуулалттай татгалзах, замын хөдөлгөөнд саад хийх, төр засгийн хаягаар

⁵ А.Цанжид. Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2001

доромжлолын үг хана туурганд бичих, нийтийн хэрэгцээний эд зүйлийг эвдэх зэргээр илрэн гардаг.⁶

Улс төрийн үнэт зүйлсийг иргэний иргэнлиг байдал болон улс төрийн мэдлэгээр дамжуулан тодорхойлохоор зорьсон бөгөөд энэ нь манай орны хувьд иргэний эрх үүргийг аль алиныг нь харгалзсан үзүүлэлт бөгөөд магадгүй онцлог үзүүлэлт байж болох юм. Улс төр судлаач Л.Пайгийн улс төрийн хүрээн дэх хүмүүсийн зан авирыг жолоодогч суурь ойлголт, хэм хэмжээ, улс төрийн үйл явцын дэс дараалал, утга санааг тодорхойлогч чиг баримжаа гэсэн улс төрийн соёлын онолыг гол аргагүй болгоно. Түүнчлэн ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээс хойших улс төрийн бодит байдал, үйл явцын тухай олон нийтийн хандлага, чиг баримжаа, үнэлэмжийг тодорхойлохын тулд иргэдийн улс төрийн соёлын төлөвшилд нөлөөлөгч уламжлал болон шинэ үнэт зүйлсийн холбоо, нийгэм улс төрийн өөрчлөлт, хөгжлийн асуудлыг улс төр, нийгмийн болон нийгэм, сэтгэлзүйн талаас судалдаг хандлага, онол аргагүйг хослуулан ашиглана.

Өөрөөр хэлбэл, улс төрийн томоохон өөрчлөлт хийх, төрийн бодлогын чанартай шийдвэр гаргахад түүнд оролцогч гол талууд мэдээлэл солилцох, түгээх, маргаан, хэлэлцүүлэг хийх бүлэглэлүүд үүсч бий болох, зөвшилцөлд хүрэхэд хангалттай орон зай, цаг хугацаа байх шаардлагатай байдаг. Маргаан, хэлэлцүүлгийн чанар, шийдвэр гаргах үйл явц хэр зэрэг оролцоотой байснаас өөрчлөлт, шинэчлэлтийн саналыг хүлээн авах, түүнийг үр нөлөөтэй⁷ хэрэгжүүлэх явдал үүнд хамааралтай. Үүнээс гадна, ардчиллыг хэмжих үнэт зүйлсийн тогтолцооны талаар Давид Истон улс төрийн бодлогын талаар тайлбарлахдаа нэр хүндтэй үнэт зүйлсийн хуваарилалттай адил бөгөөд түүнийг өнгөрсөн, эдүгээгийн аль алинд нь тохируулан нийгэм дэх «*үнэт зүйлсийн*» хуваарилалтын мөн чанарыг нэн тэргүүнд тавьж, түүнд багтсан анхдагчуудыг тодруулах явдал хэмээн үзжээ. Бихевиралист ба пост-бихевиралист онол, үзэл баримтлалууд 1950, 1970-аад оны үед улс төрийн шинжлэх ухаанд хувьсгал хийсэн мэдлэгийн салбар болсон. Учир нь Истоныхоор энэхүү мэдлэгийн салбарын хамгийн чухал зүйл бол нийгмийн үнэт зүйлсийг үр нөлөөтэй, ижил тэнцүү хуваах ойлголтыг улс төрийн нэр томъёонд оруулж, улмаар улс төрийн системийн хандлагын талаарх орчин үеийн онолыг улс төрийн шинжлэх ухааны судалгаанд оруулснаар шинэчлэлийг хийж чаджээ.

Эцэст нь монголын улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйлсийн эерэг болон сөрөг өөрчлөлтөд нөлөөлж буй хүчин зүйлийн шинжилгээг хийх нь зайлшгүй юм. Чингэхдээ дараах шинжүүдийг хамруулан шинжилгээг гүйцэтгэнэ:

- *ардчиллын үед хувь хүн улс төрийн эрх чөлөөтэй болсон явдал*
- *мэдээлэл авах боломж нэмэгдсэн явдал*
- *мэдээллийн хэрэгслийн агуулга*
- *өрнөдийн олон нийтийн соёлын түрэлт*
- *төр засгийн иргэдээ хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх талаар явуулж буй үйл ажиллагаа*
- *улс төрийн намууд, ТББ-ын үйл ажиллагаа*
- *хүмүүсийн аж амьдралын төвшин*
- *сургууль, хүүхдийн байгууллагын үйл ажиллагаа*
- *гэр бүлийн нөлөө*
- *улс төрийн талаар хэт хуваагдмал байдал гэх мэтийг юуны өмнө харгалзан үзэх нь зүйтэй.*

⁶ Ардчилсан засаглал, нээлттэй нийгмийн нэр томъёоны тайлбар толь. ННФ. УБ., 2006

⁷ Улс төрийн шинжлэх ухааны холбоо. Үндэсний өвөрмөц соёлын орчин дахь ардчиллын зарчмын үйлчлэл. Эрдэм шинжилгээний грант төслийн тайлан. Уб., 2008. 16 дахь тал

Эдгээр хүчин зүйлийн аль нь ч эерэг болон сөрөг нөлөөтэй байх болов уу хэмээн бид таамаглаж байна.

Судалгаанд хэрэглэх гол арга бол социологи, баримт бичиг, дискурс анализын аргуудыг хэрэглэнэ. Тоон ба чанарын судалгааны дүнг ашиглан монголчуудын улс төрийн уламжлал, соёл, хэм хэмжээ, үнэт зүйлсийн талаар орчин үеийн онолд тулгуурлан дүгнэлт гаргах, таамаглалаа шалгах, онолын шинжтэй шинэ санаа дэвшүүлэхдээ дараах онцлогуудыг харгалзан үзэв. Үүнд:

- “Улс төрийн соёлын зохих өөрчлөлтийг харгалзахгүйгээр улс төрийн бодит байдал, үйл явцын тухай адил төсөөтэй ойлголттой болж чадахгүй.”⁸

- Улс төрийн институт, улс төрийн институтүүдийн хэлбэр, төлөвшил, хөгжилд нөлөөлөгч чухал хүчин зүйл

- Иргэдийн улс төрийн үйл явц хандах хандлага, оролцоо, улс төрийн зан үйлдлийг ач холбогдол чиглэлтэй болгодог.

- Улс орон, улс төрийн систем бүрд улс төрийн уламжлал, соёлын өөрийн гэсэн загвар, үндэсний өвөрмөц хэлбэрүүдээр илэрч байдаг.

- Монголын улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйлс нь олон ургалч, улс төрийн олон чиг хандлагатай, янз бүрийн түвшний улс төрийн боловсрол, чиг баримжаа, үнэт зүйлсийн тогтолцоо бүхий олон янзын нийгмийн бүлгүүд зэрэгцэн оршиж байна.

Дээрх онцлогуудыг харгалзан Монгол дахь улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйлсийн өөрчлөлтийг нийгмийн олон бүлгүүдийн хүрээнд судлан, улс төрийн бодит байдал, үйл явцын тухай олон нийтийн хандлага, чиг баримжаа, үнэлэмжийг тодорхойлон судлах нь чухал байна.

Тиймээс эдгээр ойлголт болон түүнтэй холбоотой асуудлуудыг өнгөрсөн, одоо, ирээдүй гурван цагийн хэлхээнд нь авч үзэх, улс төрийн бодит байдал, үйл явцын тухай олон нийтийн хандлага, чиг баримжаа, үнэлэмжийг тодорхойлох зэрэгт судлаачдын өмнө нь хийсэн онолын болон эмпирик судалгаануудын дата мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх, өндөр түвшний экспертүүдийн санаа бодлын судалгааг⁹ тоон болон чанарын аргаар хийж, үр дүнг тооцоолох, үр дүнд суурилсан олон нийтийн төсөөллийг тодруулах замаар туршилтын судалгааг хийж, үр дүнг энэхүү өгүүлэлдээ ашигласан болно.

Монголчуудын улс төрийн мэдлэг ба иргэнлэг байдлын тухайд

Хүний нийгэмд байгалиас заяасан эв эеийг олж ийнхүү тэнцүүлэх ид шидтэй шийдвэр гэж байдаггүйн адил эцсийн эцэст ардчиллын ёс журам, хувь хүний эрхийн тухай заалтуудыг олонх нь хэрхэн хүндлэн сахихаас хамаарах болно. Ардчилал өөрийн хууль ёсоор оршин тогтнох эрхтэй гэдэг тухайд л зөрөлдөхгүй бол бусад ямар ч маргаан, санал зөрөлдөөнийг ардчилсан нийгэм даван туулах чадвартай билээ. Угтаа, хувь хүн бол гэр бүл, нийгмийн бүлгийн амьдрах арга, орчин, хэрэгцээгээр нөхцөлдөн бий болно. Нийгмийн амьдралын төвшинд нийгмийн бүлгүүдийн ялгаатай, зарим талаараа зөрчилтэй ашиг сонирхол нь хөдөлгөгч хүчин зүйл болох боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, нийгэм эдийн засаг, социал, улс төрийн цогцоор илэрхийлэгдэх нийгмийн бүлгүүдийн олон үзүүрт ашиг сонирхолд тулгуурлан улс төрийн үзэл баримтлалууд бий болдог ба энэ нь улс төрийн намуудын өрсөлдөөнт бодлогын суурь болдог.

Үндсэн хуулиар хүлээн зөвшөөрөгдсөн иргэдийн эвсэн нэгдэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхээр баталгаажуулагдсан иргэдийн хувьд өөрсдийн сонирхлынхоо дагуу

⁸ Д.Содномгомбо. Улс төрийн мэдлэгт. УБ., 2020. 97 дахь тал

⁹ Энэхүү өндөр түвшний экспертийн тоон болон чанарын судалгаа нь “Монгол Улсын улс төрийн хөгжил 1990 оноос хойш: институци, харилцаа, үйл явц” сэдэвт судалгааны төслийн хүрээнд хийгдсэн бөгөөд энэхүү өгүүлэлд Монголчуудын улс төрийн уламжлал, соёл, үнэт зүйл, хэм хэмжээ гэсэн дэд сэдвийн зарим үр дүнгүүдэд хийсэн ерөнхий статистик шинжилгээнээс түүвэрлэн оруулсан болно.

аливаа эвсэл холбоод, хөдөлгөөн зэргийг зохион байгуулж, улмаар тэрхүү төлөөлөгчдийн сонгосон хэсэг нь тэдний нэрийн өмнөөс ашиг сонирхлоо төр засагт уламжлах, хамгаалах, итгүүлэн үнэмшүүлэх зэрэг үйл ажиллагааг үндсэн хуулиар олгогдсон эрхийнхээ дагуу эрхлэн явуулах шаардлага нэн тэргүүнд тавигдаж байна. Иргэдийн улс төрийг сонирхох байдлыг оршин суугаа газартай харьцуулахад тодорхой ялгаа ажиглагдахгүй байгаа нь нийгэмд энэ ойлголт байр суурь хот, хөдөөгүй нэгэн хэвийн байгаа авч, газар нутгийн байршлын ялгаа нөлөөлөхгүйгээр тэдний улс төрийн амьдралын идэвх, сонирхлоос гадна оролцооны түвшин олон шатны, тодорхой үйл ажиллагаанд хэрхэн хангагдаж байгааг дараах зүйлсээр тодорхойлохыг оролдлоо.

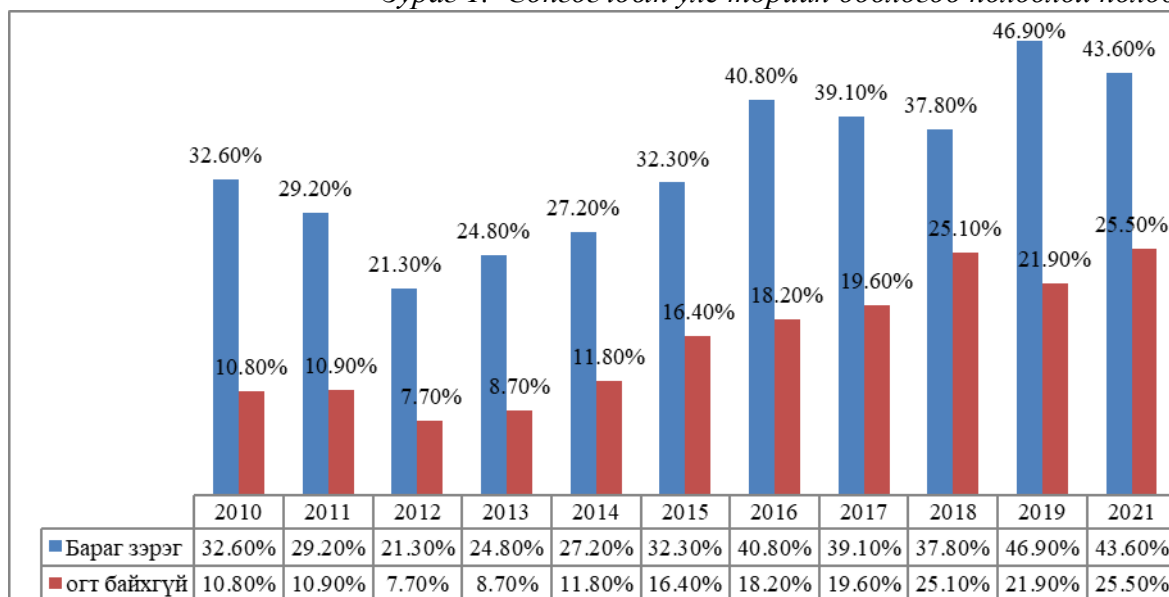
Улс төрийн мэдлэг, улс төрийн боловсрол иргэдийн улс төрийн үйл байдалд хэрхэн нөлөөлж буйг судлах явцад улс төрийн ухамсрын асуудал хөндөгддөг. “Улс төрийн ухамсар бол тухайн хүний улс төрийн сэтгэлгээ юм. Энэхүү сэтгэлийн байдал нь улс төрийн талаарх хувийн байр суурь, улс төрийн тогтолцоо, түүхэн дэх байр суурь, үйл ажиллагаа явуулж буй улс төрийн бодит байдалд нөлөөлөхийн тулд хийх боломжтой гэж үздэг үйлдлүүд дээр суурилдаг. Улс төрийн ухамсар нь улс төрийн өвөрмөц байдал, улс төрийн оролцоо, улс төрийн соёл, ард түмэн, төрийн хоорондын нийгмийн гэрээний үзэл санаатай нягт холбоотой байдаг.”¹⁰ Өөрөөр хэлбэл өөрсдийн жинхэнэ улс төрийн үүрэг, жинхэнэ мөн чанараа олсон гэдгийг илтгэх үзүүлэлт болж, энэ нь олон нийт, бие хүмүүсийн иргэнлэг байдалд шууд нөлөө үзүүлдэг байна. Улс төрийн ухамсар төлөвшин тогтоход тухайн бие хүний төрж, өссөн орчин гэр бүл, найз нөхдийн хүрээлэл, сургууль, хамт олон, үе тэнгийнхний нөлөөлөл, улс төрийн институт, төрийн байгууллагын бодлого, шийдвэрүүд, улс төрчдийн үйл байдал, улс төрийн үйл явц, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлөлдөг. Энэ бүхэн эргээд улс төрийн тогтолцооны мөн чанарын талаарх өргөн тархсан итгэл үнэмшил, мэдрэмж, үнэлэмжийг бий болгож, иргэн, төрийн харилцааны холбоос болдог байна.

Бидний цахимаар хийсэн олон нийтийн санаа бодлын тандан судалгаанд оролцсон нийт оролцогчдын улс төрийн мэдлэгтээ сэтгэл хангалуун байгаа эсэх талаар 1-10 баллаар үнэлсэн үнэлгээнд 69.2% нь таваас дээш үнэлгээ өгсөн бол өндөр түвшний экспертийн санаа бодлын судалгаагаар ардчилалд саад болж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлсон ойлголтуудын хамгийн их давтамжтай хариултыг агуулгаар нь багцлан ангилахад 28.3% иргэдийн улс төрийн мэдлэг боловсрол сул, улс төрийн ташаа ойлголттой байдаг, улс төрийн оролцоо бага гэсэн үзүүлэлт хамгийн өндөр дүнтэй байна. Олон нийт өөрсдийн улс төрийн мэдлэгийг дунджаас дээш хэмээн үнэлж байгаа бол экспертүүд сонгогчдын үйл байдалд дүн шинжилгээ хийж олон нийтийн улс төрийн оролцоо хангалтгүй эсвэл улс төрийн бодит нөхцөлийг ухамсарласан сонголтыг хийж чадахгүй байгаа нь ардчиллыг гажуудуулах, сулруулах хүчин зүйл болж байна гэдэг байр суурийг илэрхийлж байна. Харин олон нийтийн улс төрийн мэдлэг олж авах сувгийн хувьд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээс 46.7%, цахим орчноос 34.7%, сургууль, сургалтын үйл ажиллагаанаас 5.3%, гэр бүл ойр дотнынхоосоо 6.7%, найз нөхөд, хамт олноосоо 4%, ном, бүтээлээс 1.3% гэж хариулсан байна. Интернэтийн хэрэглээ хурдацтай нэмэгдсэн нь улс төрийн үйл явцад социал сүлжээний үүргийг нэмэгдүүлж, улс төрийн институт, улс төрчдийн олон нийтийн сэтгэл хөдлөлийг улс төрийн зорилгоор ашигладаг, олон нийтийн сэтгэлзүйг хянах, удирдах, ашиг сонирхлоо хэрэгжүүлэх нарийн боловсруулсан компанит ажлыг зохион байгуулдаг олон төрлийн арга технологиуд хөгжих байна. Үүний үр дүнд улс төрийн институтүүд хүртэл цахим хэлбэрт шилжих, олон нийт улс төрийн оролцоог цахим орчинд үзэл бодлоо илэрхийлэх, сэтгэгдэл үлдээх зэргээр тодорхойлох болов.

¹⁰ https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-007-0753-5_2193

Түүнчлэн энэ сэдвийн хүрээнд авч үзэх ёстой нэг чухал асуудал бол улс төрийн сонирхолгүй, улс төрийн үйл хэрэгт ямар нэгэн байдлаар татагдан орохоос татгалзах хандлагатай бүлэг, бие хүний талаарх ойлголт, төсөөлөл юм. Үүнд хүмүүсийн хүүхэд нас болон өсвөр насны үеийн ойр дотнынхон, эцэг эхийн нөлөөлөл их байдаг. Эцэг эх, ойр дотнынх нь улс төрийн сонирхолгүй байвал тэд ихэвчлэн улс төрийн сонирхолгүй болж төлөвшдөг байна. Тиймээс сонгуульд очиж саналаа өгөхийн оронд дуртай телевизийн нэвтрүүлгээ үзэх, өөрийн сонирхсон зүйлсээ хийхийг илүүд үздэг. Судалгаанаас харахад судалгаанд оролцогчдын улс төр сонирхдоггүй хэсэг нь нэлээд өндөр хувийг тогтмол эзэлж байгаа бөгөөд 2010 онд 38.4% байсан бол 2019 онд 45.6% болж өсжээ. Нөгөөтэйгөөр, сонгуульд санаа өгсөн ч тэдний санал төрийн бодлогод нөлөөлөхгүй гэсэн итгэл үнэмшилтэй байдагтай холбоотойгоор улс төрийн сонгуулийн идэвх сулардаг.

Зураг 1. Сонгогчдын улс төрийн бодлогод нөлөөлөх нөлөө

Эх сурвалж: “Сант Марал” Сан Улс төрийн барометр

Олон нийтийн санаа бодлын тандалт судалгаанаас үзэхэд сонгогчдын улс төрийн бодлогод огт нөлөөлдөггүй гэсэн үзүүлэлт тогтмол нэмэгдэж 2021 оны байдлаар 25.5% хүрсэн байгаа бөгөөд бага зэрэг нөлөөлдөг гэсэн үзүүлэлтийг сөрөг үнэлгээ гэж авч үзвэл судалгаанд оролцогчдын 69.1% нь сонгууль өгсөн ч тэр цаашдын төрийн бодлого, шийдвэрт нөлөөлөх нөлөө сул гэж үздэг гэсэн хандлага харагдаж байна. Мөн сонгогчдын улс төрийн бодлогод нөлөөлдөг нөлөө огт байхгүй гэж үзэх хандлага 11 жилийн өмнөхтэй харьцуулахад 14.7 нэгжээр, бага зэрэг л нөлөөлдөг гэсэн хандлага 11 нэгжээр нэмэгдсэн нь олон нийт сонгуульд саналаа өгөх нь үр ашиггүй, цагаа дэмий үрсэн зүйл гэж үздэгийн илрэл гэлтэй.

Улс төрөөс залхах хандлага нь иргэд төрийн болон улс төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагаанд сэтгэл ханамжгүй болж итгэх итгэл нь буурснаас сонгуульд саналаа өгөх нь цагаа үрсэн дэмий хэрэг гэж үзэж сонгуульд оролцохоос татгалзаж байгаагаар илэрдэг. Манай улсын хувьд улс төрийн институтүүдээс итгэл үзүүлэлтээр хамгийн бага хувийг эзэлж байгаа нь улс төрийн намууд байна. Энэ нь улс төрийн сонгуульд мөрийн хөтөлбөрөө танилцуулах гол оролцогч нь болох улс төрийн нам байдаг учраас улс төрийн намд дургүйцсэн иргэд сонгуульд оролцохоос татгалзах хандлага буюу “abstention” их байх магадлалтай.

Монголчуудын улс төрийн үнэт зүйлс, түүний уламжлалт болон модерн шинжийн тухайд

Эрдэмтэн Х.Нямбуу “Уламжлал гэдэг нь өргөн утгаараа нийгмийн туршлага үзэл санааг үеэс үед дамжуулах нийгмийн харилцааны онцгой хэлбэр”¹¹ хэмээн тодорхойлсон бол эрдэмтэн Ц.Ганболд “Уламжлал бол юуны өмнө хэм хэмжээ, арга жаяг, туршлага өөрөө хараахан биш харин тэдгээр арга маяг хэм хэмжээ туршлага нь тодорхой цаг хугацаа, орон зайд тодорхой хэмжээгээр дахин сэргээгдэх замаар харьцангуй давтагдаж буй хэрэг, өөрөөр хэлбэл уламжлал гэдэг нь нийгмийн харилцааны элемент, үйл ажиллагааны нэг тал, философийн утгаараа хөгжлийн залгамжлагдах түгээмэл хууль нийгэмд өвөрмөц байдлаар илэрч буй хэрэг”¹² хэмээжээ. Уламжлал судлалын судалгааны чиглэлүүдээс харахад нийгэм, улс төрийн сэтгэлгээтэй холбоотойгоор Өрнөдийн судлаачдын хувьд нийгмийн харилцааны гол субъект болдог бие хүний сэтгэлзүй, аж амьдралд уламжлалын нөлөөтэй байдал, нийгмийн ухамсрын түвшин, удирдлагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх нөлөө, хэл соёл, шашин, зан заншлын дамжих үйл явц талаас нь түлхүү судалдаг бол Дорнын улс орнууд тэр дундаа Монгол Улсын хувьд уламжлалт зан заншил, сурган хүмүүжүүлэх ухаан, түүх, уран зохиол, ёс заншил, угсаатан зүй, нийгэм улс төрийн сэтгэлгээ, төрт ёс, эрх зүйн уламжлал зэрэг талаас судлагдаж байна.

Монголчуудын улс төрийн уламжлалд өнөөг хүртэл хадгалагдан ирсэн зарим ойлголтыг судлаачдын байр сууриар тодорхойлбол:

- “Монголын төр хэзээнээс нааш төр улсынхаа тусгаар тогтнол, газар нутгийнхаа бүрэн бүтэн байдал, үндэснийхээ эрх ашиг, нэр төрийг хамгаалж ирсэн.”¹³

- “Хүннүгийн үеийн зонхилогчдын зөвлөлөөс Чингисийн үеийн их хуралдай, Богд хаант Монгол Улсын дээд доод хурлаас одоогийн УИХ хүртэлх хуралдайн ёс уламжлагдан ирсэн гэж үзэх үзэх үндэслэлтэй.”¹⁴

- “Нүүдлийн соёл иргэншилтэй, түүнээс улбаалсан эрх чөлөөг эрхэмлэдэг Монголчуудын хувьд нэгдэн нягтрах шалтгаан нь удирдагчийн онцгой авьяас чадвар болох харизм, түүнд суурилан төвлөрсөн нэгдмэл хүчтэй удирдлага болж таарч байна.”¹⁵

- “Дээд тэнгэр, эх нутаг, уул ус, гал голомт, өвөг дээдсээ шүтэн бишрэхээр дамжин төрөө дээдлэх уламжлалт үзэлд нэвт шингэсэн байдаг. Төрд захирагдах дотоод итгэл үнэмшил, монголчуудын улс төрийн соёлын нэг онцлог болохын сацуу ёс суртахуун, зан заншил нүүдэлчдийн хамтаар аж төрөх өвөрмөц, байдлаас үүдэн ахан дүүс, төрөл садан, нутаг усныхаа төдийгүй нийгмийн хэмжээнд хүмүүсийн хоорондын харилцааг зохицуулахад үлэмж үүрэгтэй байжээ”¹⁶

- “Монгол үндэстэн түүхийн олон зууныг өртөөлөн түүчээлж ирэхдээ төрийг албадлагын хэрэгсэл гэхээсээ илүү авран хамгаалах, өршөөн тэтгэх хүч хэмээн үзэж, төрийг хүчтэй хийгээд төвлөрсөн нэгдмэл цул байх ёстой хэмээ эрхэмлэн дээдэлж байв.”¹⁷

- “Өвөр зуураа эв эвдрэлцвэл төр улс бууран доройтож, хөндлөнгийн хүний идэш болно гэдгийг Чингис хааны үр хүүхдүүд, хамтран зүтгэгч болон удам судар нэгт ахан

¹¹ Ц.Ганболд. Монголын улс төрийн уламжлал, шинэчлэл, тэмдэглэл. УБ., 2020. 54 дэх тал

¹² Ц.Ганболд. Монголын улс төрийн уламжлал, шинэчлэл, тэмдэглэл. УБ., 2020. 54 дэх тал

¹³ Д.Содномгомбо. Монголын уламжлалт төрт ёс, түүний шинэчлэлийн зарим асуудалд. УБ., 2020. 149 дэх тал

¹⁴ Мөн тэнд

¹⁵ Д.Сүхболд. Засаглалын хэлбэр Монголчуудын уламжлалт засаг төрийн тогтолцоо, соёл иргэншил, легитимчлэлтэй уялдах тухай. Политологи №19. УБ., 2021. 61 дэх тал

¹⁶ Шинжлэх ухааны академи, Улс төр, эрхзүйн салбар. Монгол дахь улс төрийн соёл: Уламжлал, орчин үе. УБ., 2020. 77 дахь тал

¹⁷ Мөн тэнд

дүүс, олон түмэн иргэддээ захин гэрээсэлсэн юм. Тиймээс ч эв нэгдлээ хичээн эрхэмлэх үзэл Монгол төрийн бодлогод ч зон олны ухаан бодол, хүмүүжилд ч нэн чухал тулгуур зарчим болсоор ирсэн билээ”¹⁸

- Бидний өвөг дээдсийн “төрийн сүлд өршөө”, “төр төмбөгөр, ёс ёмбогор” хэмээн төрийг дээдлэх үзэл, үнэт зүйл чиг баримжаа нь өнөөг хүртэл уламжлагдан иржээ.”¹⁹ Төрийг дээдлэх үзлийн мөн чанар нь “Манай ухаант ард түмэн энд ганц нэг эрхэм чанар, төрийн албадлагын механизм зэргийг ойлгож хэлээгүй. “төрийн оюуныг буюу оюун сэтгэхүйг дээдлэх зарчмыг хэлж байгаа мэт.”²⁰ Өөрөөр хэлбэл хэн нэг баатар жанжин, төрийн эрхийг барьж буй бүлэг, албадлагын хэрэгслийн дээдлэн шүтнэ гэсэн үг биш харин оюун санааг дээдэлнэ гэсэн санаа буй.

- “Монголчуудын сэтгэлгээнд хариуцлагын мэдрэмж тун бага байр суурь эзэлдэг уламжлалтай төдийгүй ялангуяа Манжийн ноёрхолд орж байсан халх монголчууд ёс журмыг баримтлахгүй, төрт ёс, хууль, цааз, зовох сэтгэлгээг авлига хээл хахуулаар сольж байсан түүхтэй.”²¹

Эрдэмтдийн тэмдэглэсэн эдгээр монголчуудын улс төрийн уламжлалын талаарх үзэл санаа нь бидний өнгөрсөн түүхийн явцад туулж ирсэн замнал, улс төр, нийгмийн нөхцөл байдлаас улбаатай. Бидний явуулсан өндөр түвшний экспертийн судалгаанд **бидэнд өвлөгдөн ирсэн хамгийн чухал улс төрийн уламжлалыг дурдахдаа:**

Зураг 2. Улс төрийн уламжлалын тухай экспертийн дүгнэлт

Ийнхүү өндөр түвшний экспертийн судалгаанд бидэнд өвлөгдөн ирсэн хамгийн чухал улс төрийн уламжлалыг тодорхойлсон ойлголтуудын хамгийн их давтамжтай хариултыг агуулгаар нь багцлан дээрх чиглэлд ангилснаас 28,5% ардчилал, тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, 25% төрийг дээдлэх үзэл, 10,7% харьцангуй тайван замаар асуудалд хандаж, зөвшилцөлд хүрэх, 10,7% төрийн болон улс төрийн институц,

¹⁸ Ж.Бор, Д.Баатар. Монголын улс төр. УБ., 2015, 28 дахь тал

¹⁹ Шинжлэх ухааны академи, Улс төр, эрхзүйн салбар. Монгол дахь улс төрийн соёл: Уламжлал, орчин үе. УБ., 2020. 77 дахь тал

²⁰ Ч.Ган-Өлзий. Монгол хүний сэтгэлгээний өөрчлөлт хөгжил. УБ., 2014. Тод бичиг ХХК, 51 дэх тал

²¹ Ч.Ган-Өлзий. Монгол хүний сэтгэлгээний өөрчлөлт хөгжил. УБ., 2014. Тод бичиг ХХК, 164 дэх тал

түүнд хандах хандлага зэргийг өндөр үзүүлэлттэй нэрлэжээ. Монголчуудын улс төрийн уламжлалд төр, улсын бүрэн бүтэн байдал, төрийг дээдлэх үзэл санаа илүүтэйгээр хадгалагдан ирсэн байдаг нь эртнээс төр ард түмнээ амар энх амьдруулахын тулд дотоод хямрал, харийн түрэмгийллийг няцаах гол хүч, хууль сахиулж, ёс журмыг сүсэглүүлэх их хүч болж дээд тэнгэрээс заяасан хүчирхэг хаан эзнээр удирдуулдаг гэсэн ойлголттой холбоотой. Өөрөөр хэлбэл “Шүтэн бишрэхүйн үнэт зүйлс ба төрийн үнэт зүйлс хоёр хэзээ ч эсрэгцэж байгаагүй түүхтэй”²²

Харьцангуй тайван замаар асуудалд хандаж, зөвшилцөлд хүрдэг гэсэн үзэл санааны тухайд “Монголчууд аливаа зүйлд огцом түргэн хандахаасаа илүү яаралгүй алгуур бодож хандах сэтгэлзүй давамгайлсан байдал ажиглагддаг. Энэ чанараасаа болоод хуучнаасаа салж аливаа шинэ зүйлд дасах үйл явц харьцангуй өвөрмөц онцлогтой тал бий. Зах зээлд шилжих үйл явц нийгмийн өөрчлөлтийн хувьд монгол хүний язгуурын сэтгэл зүйтэй нь харьцуулж үзвээс их л тулгуур тавигдсан асуудал гэдгийг хэн бүхэн мэднэ. Гэвч монголчууд аливаа зүйлийг эрс эсэргүүцэхээсээ түрүүнд алив шинэчлэлт өөрчлөлт огцом эсвэл удаан ч байсан тэр бүхнийг аль болох эерэг талаас нь ханддаг нэг талаар тэвчээртэй улс, үндэстэн гэж үзэх үндэслэл бас байдаг.”²³ гэсэн дүгнэлттэй ижил агуулгатай байна.

Нөгөөтээгүүр, төрөө дээдлэх үзэл бидэнд уламжлагдан ирсэн суурь улс төрийн үнэт зүйл мөн боловч сүүлийн үеийн олон нийтийн санаа бодлын судалгаанд төр, засагт сэтгэл дундуур байх, үл итгэх хандлага их байгаа нь чухам хэдий үеэс энэхүү зөрчилтэй нөхцөл бүрэлдсэн эсэхэд анхаарал татаж байна.

МУИС, Японы “АСАХИ” сонины газартай хамтран 1992 оны 10 сард “Монголын ард олны санаа бодлын өнөөгийн дүр төрх” сэдэвт судалгааг хийсэн бөгөөд дараах асуудлыг тодруулах зорилготой байжээ.

1. Монголд өрнөсөн өөрчлөлт шинэчлэлийн үйл явц, тухайн үеийн бодит байдалд өгөх ард олны үнэлэлт дүгнэлт
2. Улс үндэсний ирээдүй, хөгжлийн чиг хандлага, түүний тулгуур үндэс, учир шалтгааны тухай төсөөлөл
3. Монгол хүний хэрэгцээ, сонирхлын бүтэц, өөрчлөлт, амьдрах ухааны төлөв хандлага
4. Гадаад харилцааг ойлгох байдал

Тус судалгааны зарим дүнгээс үзвэл цаашдын амьдралд хамгийн түгшүүр үүсгэж буй хүчин зүйлсийн тухайд хамгийн өндөр үзүүлэлт нь хүний мөс чанарын өөрчлөлт 32.4%, үнийн өсөлт, мөнгөний ханшны бууралт 20.1%, гэмт хэрэг, нийгмийн журмын гажуудал 14.3% нь хариулсан байна. Хамгийн хүнд хэцүү үед засаг төрд 34.2%, улс орны дотоод нөөц, бололцоонд 23.9%, олон түмний хүчин зүйлд 15.8% нь найдвар тавьж буйгаа илэрхийлжээ. Монгол Улсын улс төрийн байдлыг маш сайн болон хангалттай гэж 30.5%, хангалтгүй болон маш хангалтгүй гэж 64.8% нь үзсэн бол 1990 оноос ардчиллын талаарх явуулсан бодлогыг их дэмжиж байгаа 25.2%, бага зэрэг 44.5%, нэг их дэмжихгүй болон огт дэмжихгүй гэж 31.8% нь хариулжээ. Түүнчлэн ардчилах үйл явцын үр дүнд улс төрийн бодлогод санал бодол нь тусаж байгаа эсэхэд маш хангалттай болон нэлээд тусаж байгаа гэж 39.1%, бага зэрэг тусаж байгаа гэж 45.8%, огт тусахгүй байна гэж 9.5 хувь нь тус тус үзэж байжээ.

Дээрх хариултаас харвал 1990 оны ардчилах үйл явцыг эхэн үедээ нийгмийн дэг журам, хүний мөс чанарыг алдагдуулах эрсдэлтэй улс төрийн үзэгдэл гэж болгоомжилж ийм хэцүү цаг үед төр засагт итгэл тавьж, бодлого шийдвэрүүдэд нь

²² Ч.Ган-Өлзий. Монгол хүний сэтгэлгээний өөрчлөлт хөгжил. УБ., 2014. Тод бичиг ХХК, 50 дахь тал

²³ В.Отгоннасан. Монголын нийгэм ба олон нийтийн санаа бодол. УБ., 2021. 139 дэх тал

олон нийтийн санаа бодол тусдаг гэсэн байр суурьтай байжээ. Энэ нь өмнөх социалист тогтолцооны ул мөр бөгөөд аажимдаа энэ байр суурь өөрчлөгдөж эхэлсэн байна.

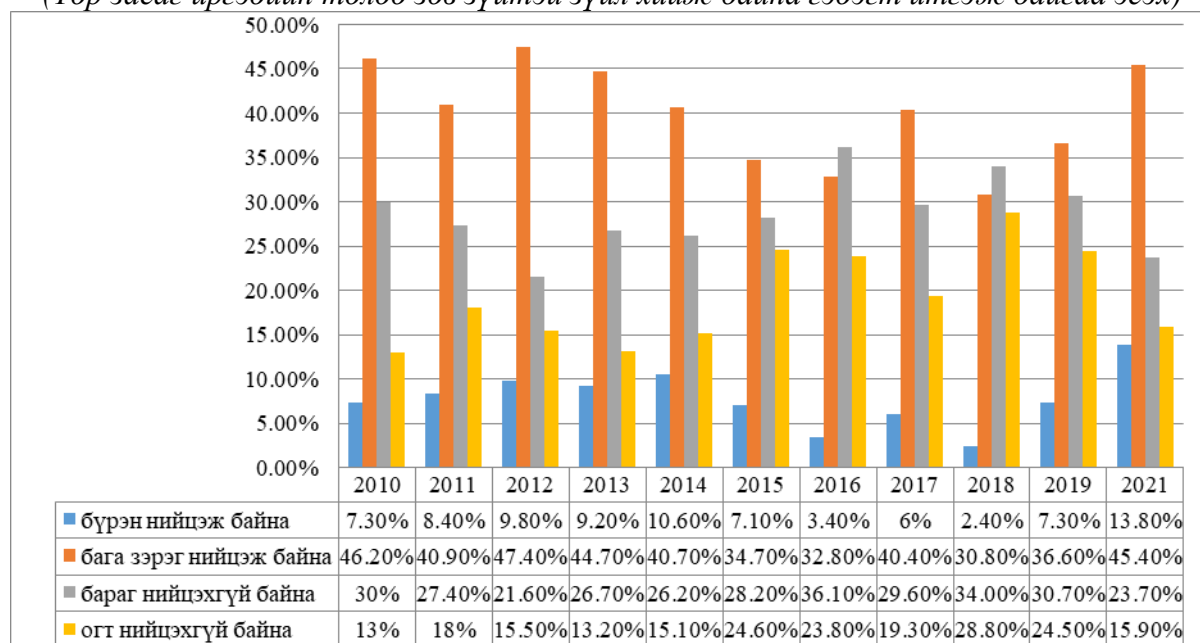
“Засгийн газарт итгэх олон түмний итгэлийн бууралтыг харуулж байвал улс төрийн системд асуудал үүсэж байгааг илтгэсэн түгшүүрийн дохио гэж тайлбарлах явдал элбэг байдаг байна. Удаан хугацаанд оршин тогтож буй дэглэмтэй харьцуулахад ардчиллыг шинээр тогтоосон улс орнууд илүү эмзэг байдаг учраас итгэл буурах, үл итгэх байдал өсөх нь бүр ч их аюултай.”²⁴ Хувь хүмүүсийн улс төрийн системээ үнэлэх үнэлэмж нь улс төрийн институтуудад итгэх итгэл, түүнээс үүдэн гарах улс төрийн үйл байдлаар илэрч байдаг.

“Хүмүүс эдийн засгийн нөхцөл байдлын талаар илүү эерэг төсөөлөлтэй байвал тэд улс төрд итгэх магадлал нь илүү байдаг.”²⁵ Учир нь хувь хүмүүс эдийн засгийн өнөөгийн байдал, өмнөх байдал, өнөөгийн байдал болон өмнөх байдлын хоорондын өөрчлөлт, ирээдүйн талаар төсөөлөл зэргээр улс орны нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн байдлыг дүгнэдэг. Монгол улсын хувьд ашигт малтмалын томоохон ордууд эдийн засгийн эргэлтэд орж эхэлснээр улс төр бизнесийн явцуу бүлэглэлд эрх мэдлийн далд төвлөрөл бий болох үйл явц өрнөснөөр хувь хүмүүсийн улс төрийн үнэлэмж өөрчлөгдөж, улс төрийн итгэл буурч эхэлсэн. Энэ нь эдийн засгийн рационал байдал чухал бөгөөд эдийн засаг сайн байх нь эрх баригчдад илүү дэмжлэг үзүүлдэг.

Улс төр-эдийн засгаас үүдэлтэй авлигын нөлөөлөл: “Засгийн газар эдийн засгийн нэлээд хэсгийг хянадаг бөгөөд тэгэх ч ёстой гэж иргэд үздэг учраас үндэсний эдийн засгийн нөхцөл байдлыг улс төрийн итгэлтэй холбож үзэх нь ойлгомжтой. Гэхдээ төр нь эдийн засгийн өсөлтийн үр шимийг хуваарилахдаа авлигад автсан бол эдийн засгийн өсөлт нь үл итгэх байдлыг нэмэгдүүлж болдог”²⁶

Зураг 3. Төрд итгэх иргэдийн илтгэл

(Төр засаг иргэдийн төлөө зөв зүйтэй зүйл хийж байна гэдэгт итгэж байгаа эсэх)

Эх сурвалж: “Сант Марал” Сан Улс төрийн барометр

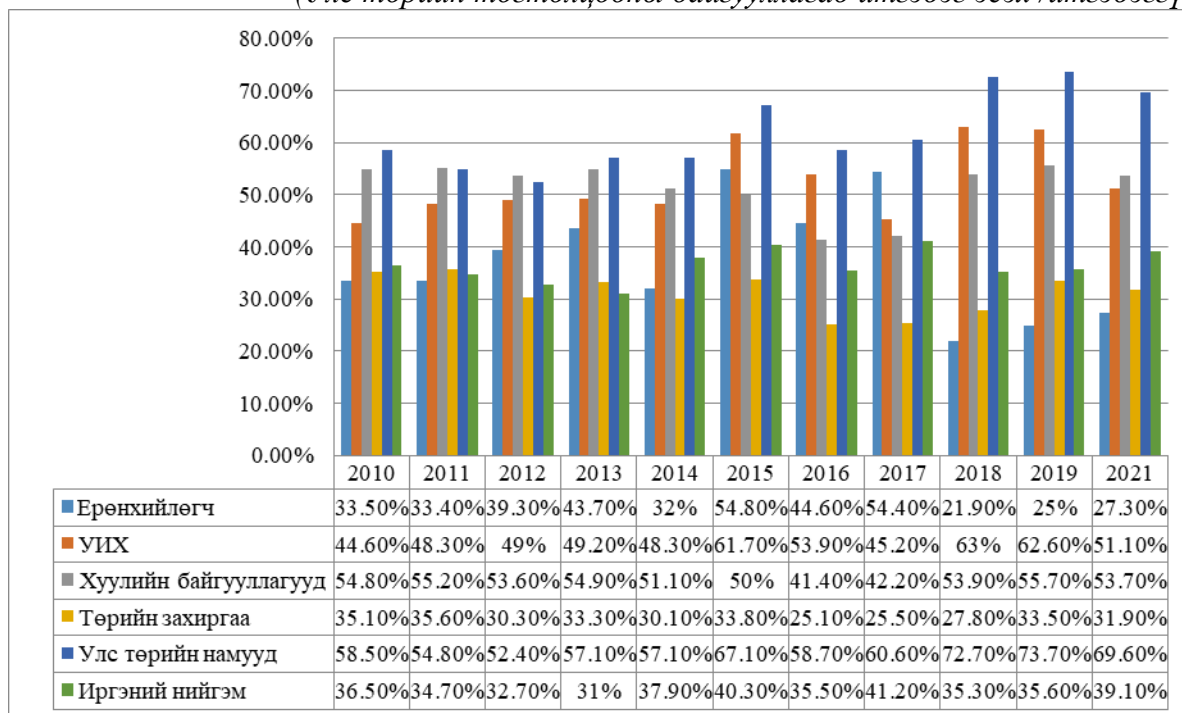
²⁴ Улс Төрийн Боловсролын Академи . Зүүн Азийн Барометр: Ардчиллын хөгжлийн харьцуулсан судалгаа. УБ., 2005. 122 дахь тал

²⁵ Мөн тэнд. 126 дахь тал

²⁶ Улс Төрийн Боловсролын Академи. Зүүн Азийн Барометр: Ардчиллын хөгжлийн харьцуулсан судалгаа. УБ., 2005

“Авлигын тухайд сүр дуулиан ихтэй цөөн улс төрчдийг шалгасан гэх мэдээллүүд гардаг боловч, улс төрийн шинжтэй шоунаас хэтэрч авлигыг бүх төвшинд бууруулах бодит үр дүнгээ өгөхгүй байгаа учраас авлигын үзүүлэлтүүд олигтой багасахгүй байна. Харин ч нийгмийг айдас хүйдэст автуулах, хаглан бутаргах, зарим сөрөг үр дагавартай болж байгааг ирэгд анхааруулж байгаа билээ”²⁷ Улс төрийн итгэлцэлд үзүүлэх эдийн засгийн нөлөө, улс төрийн нөлөө, улс төр-эдийн засгаас үүдэлтэй авлигын нөлөө хувь хүний үнэлэмж дэх улс төрийн итгэлд ийнхүү нөлөөлөх нь улс төрийн институтэд итгэх итгэлийн үзүүлэлтээр тод ажиглагдах боломжтой.

Зураг 4. Улс төрийн тусгай итгэлийн харьцуулал
(Улс төрийн тогтолцооны байгууллагад итгэдэг эсэх /итгэдэггүй)

Эх сурвалж: “Сант Марал” Сан Улс төрийн барометр*

Улс төрийн байгууллагуудад итгэх итгэлийн үзүүлэлт жил ирэх тусам буурч байгаа бөгөөд иргэдийн итгэлийг хамгийн бага төрүүлдэг байгууллагаар УИХ, хуулийн байгууллагууд, улс төрийн намууд байна. УИХ- д итгэдэггүй гэсэн үзүүлэлт 2010 онд 44,6% байсан бол 2019 онд 62,6% болж 18 нэгжээр, хуулийн байгууллагуудад итгэдэггүй гэсэн үзүүлэлт 2010 онд 54,8% байсан бол 2019 онд 55,7% болж 0,9 нэгжээр, улс төрийн намуудад итгэдэггүй гэсэн үзүүлэлт 2010 онд 58,5% байсан бол 2019 онд 73,7% болж 15,2 нэгжээр тус тус нэмэгдсэн байна. Харин тухайн институтэд итгэх итгэл 2021 онд тодорхой түвшинд нэмэгдсэн нь Ковид-19 цар тахлын үед авч хэрэгжүүлсэн төрийн бодлого, шийдвэрүүдтэй холбоотой байх магадлалтай. Тухайлбал, зээлийн хүүг хойшлуулах, мөнгөн тусламж үзүүлэх, ахуйн хэрэглээний зардлыг үнийг тэглэсэн зэрэг нь гол нөлөө үзүүлсэн болов уу хэмээн таамаглаж байна.

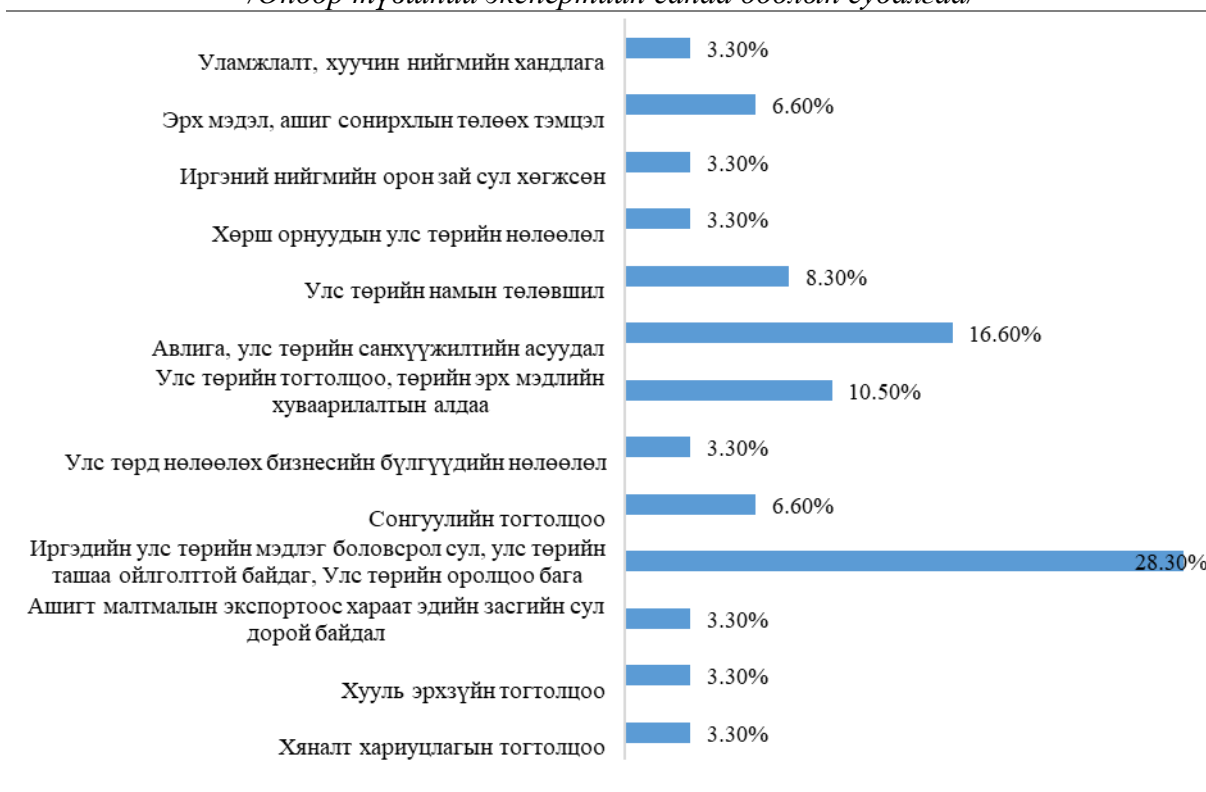
Монголын ардчиллын хөгжилд саад болж буй хүчин зүйлстэй дүйцүүлэн үзэх боломжтой гэж үзэж байна. “2016 оны шинжээчдийн үнэлгээгээр монголын ардчиллын

²⁷О. Хатанболд. Ардчиллыг ойлгохуй ба судлахуй Монгол орны Жишээн дээр. УБ., 2017. "Соёмбо принтинг" ХХК. 129 дэх тал

* Улс төрийн тогтолцооны байгууллагад итгэх олон нийтийн санаа бодлын итгэдэггүй гэсэн үзүүлэлтийг бараг итгэдэггүй болон итгэдэггүй гэсэн хувийн нийлбэрээр тооцсон болно.

хөгжилд саад бэрхшээл учруулж буй хамгийн гол хүчин зүйлсийг шинжээчид эрх мэдлийн төлөөх тэмцэл 81,3%, авлига, хээл хахууль 75%, шударга бус байдал 65,6%, улс төрийн намуудын төлөвшил 46,9%, улс төрчдийн хувийн ашгаа илүүд үздэг байдал 37,6%, боловсрол нэмгэн байдал 34,4%, нийгмийн эмх замбараагүй байдал 18,8%, төрийн албаны хүнд суртал, төрийн дарамт 15,6%, хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагаа 12,5% гэсэн шатлалаар 17 бэрхшээлийг дурдсан байна.”²⁸

Зураг 5. Ардчилалд саад болж буй хүчин зүйлс
/Өндөр түвшний экспертийн санаа бодлын судалгаа/

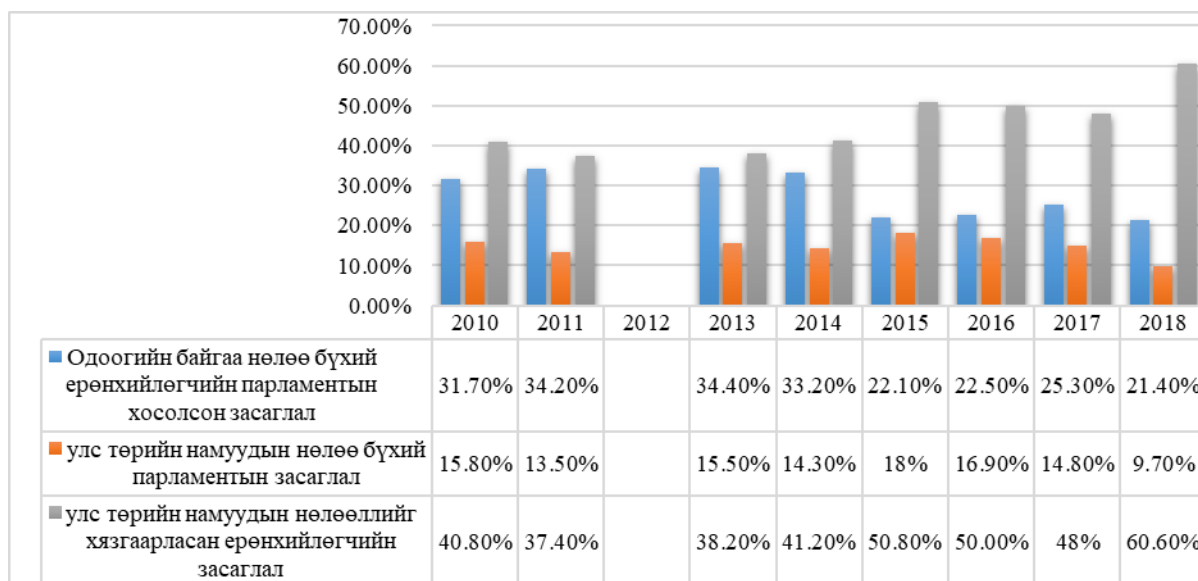
Өндөр түвшний экспертийн судалгаанд ардчилалд саад болж буй хүчин зүйлсийг тодорхойлсон ойлголтуудын хамгийн их давтамжтай хариултыг агуулгаар нь багцлан дээрх чиглэлд ангилснаас 28.3% иргэдийн улс төрийн мэдлэг боловсрол сул, улс төрийн ташаа ойлголттой байдаг, Улс төрийн оролцоо бага, 16.6% авлига, улс төрийн санхүүжилтийн асуудал, 10.5% улс төрийн тогтолцоо, төрийн эрх мэдлийн хуваарилалтын алдаа, 8.3% улс төрийн намын төлөвшил гэсэн агуулга өндөр үзүүлэлттэй байгаа нь 2016 онд хийгдсэн шинжээчдийн үнэлгээтэй ижил байгааг илэрхийлж байна.

Мөн дараагийн анхаарал татаж буй сэдэв бол засаглал дэмжих олон нитийн хандлага бөгөөд “Парламент, сонгуулийг үгүй хийх дарангуйлагчийг гаргаж ирэх ардчилсан бус хувилбарыг дэмжиж байгаа нь оршин буй улс төрийн институт итгэх итгэл доогуур байгаатай холбоотой байж болох юм”²⁹

Зураг 6. Монгол дахь засаглалын хэлбэрийн дэмжлэг
(Монголд ямар засаглал илүү тохирох вэ?)

²⁸ Мөн тэнд. 130 дахь тал

²⁹ Улс Төрийн Боловсролын Академи. Зүүн Азийн Барометр: Ардчиллын хөгжлийн харьцуулсан судалгаа. УБ., 2005. 127 дахь тал

Эх сурвалж: “Сант Марал” Сан Улс төрийн барометр

Судалгаанаас үзэхэд одоо байгаа засаглалын хэлбэрээ дэмжих хандлага тогтмол буурч харин улс төрийн намуудын нөлөөллийг хязгаарласан ерөнхийлөгчийн засаглалыг дэмжих хандлага тогтмол нэмэгджээ. Энэ нь нөгөө талаараа улс төрийн институтүүдээс иргэдийн итгэх итгэл хамгийн бага нь улс төрийн нам байгаатай холбоотой байх талтай. Учир нь төрийн бодлого мөн чанарынхаа хувьд зөв зохистой байхын тулд оролцож буй субъектүүдийн тэгш оролцоо чухал хэдий ч ардчилал бэхжиж амжаагүй байгаа манайх шиг улсын хувьд улс төр эдийн засгийн явцуу бүлэг үүсэж, корпорацын сонирхлоо хамгаалан тодорхой хүрээнд төрийн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэхэд үлэмж нөлөө үзүүлдэг.

Судалгааны дүнгүүдээс харахад улс төрийн итгэлд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг харгалзан үзэх онол, практикийн ач холбогдолтой. Улс төрийн итгэлд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаарх олон судалгааны ажил байдаг бөгөөд улс төр судлаач Ричард Роуз Монгол улсыг оролцуулаад Зүүн Азийн бүс нутагт ардчиллын хөгжлийн талаарх харьцуулсан судалгааг хийсэн нь бүс нутгийн хийгээд улс орны онцлогийг тусгасан тул илүү нийцтэй байна. Улс төрийн итгэлд үзүүлж буй женерик нөлөөнд:

- Нийгмийн бүтцийн таван сонгодог ялгаа \нас хүйс, боловсрол, шашин шүтлэг, гэр бүлийн байдал\.

- Эдийн засгийн нөхцөл: эдийн засгийн нөхцөл байдлын талаар илүү эерэг төсөөлөлтэй байвал тэд улс төрд итгэх магадлал өндөр гэхдээ төр нь эдийн засгийн өсөлтийн үр шимийг хуваарилахдаа авлигад авсан бол эдийн засгийн өсөлт нь үл итгэх итгэлийг нэмэгдүүлж болдог.

- Улс төрийн үнэлэмж: шинээр ардчилал тогтсон улсуудын иргэд ардчилсан болон ардчилсан бус дэглэмүүдийн аль алинд амьдарч үзсэн учир улс төрийн өрсөлдөөний тулгуур хэлбэр нь дэглэмүүдийн хоорондын өрсөлдөөн болдог.

Улс төрийн итгэлд үзүүлж буй тухайлсан нөлөөнд:

- Азийн уламжлалт үнэт зүйлс \гэр бүлийг дээдлэх, ахмадыг болон зэрэг дэв бүхий бүлгийн тэргүүнийг хүндэтгэх, бүлгийн хэм хэмжээг хувийн сонирхлоос дээгүүр тавих\

- Пост коммунист үнэлэмж \материалаас шинж чанартай эдийн засгийн бодлого болон нам төвт үзэл\

- Улс орны онцлог өөрийн улс төрийн соёл

Тус хандлагаар улс төрийн итгэл буурах женерик нөлөө болох социал болон эдийн засгийн хүчин зүйл, тухайлсан нөхцөл болсон улс орны өөрийн онцлог улс төрийн соёлын тухай өмнө нь нэлээдгүй дурдсан тул бусад агуулгын хүрээнд товч дурдъя.

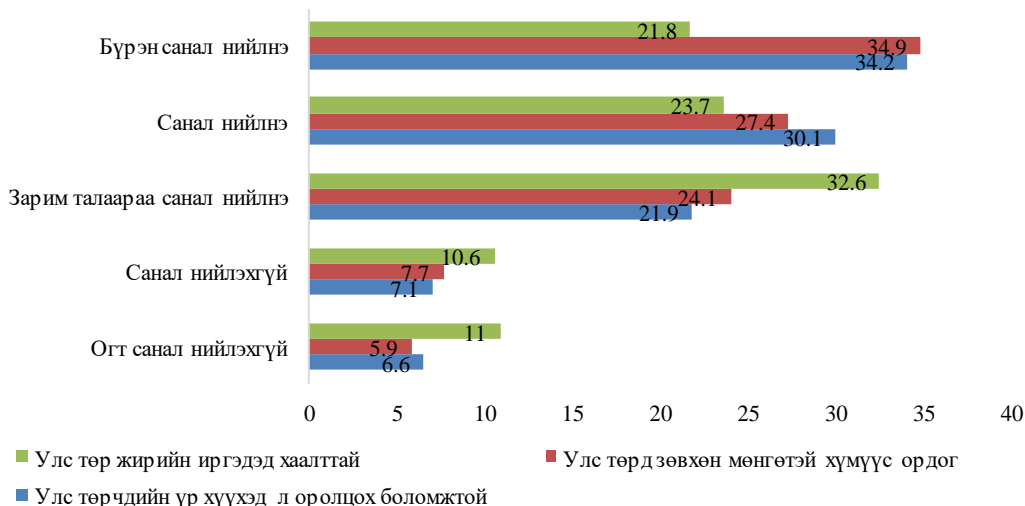
Шинээр ардчилал тогтоод удаагүй байгаа улсын хувьд иргэдийн улс төрийн үнэлэмж ардчилсан болон ардчилсан бус дэглэмүүдийн хоорондын өрсөлдөөн, харьцуулал байнга явагдаж байдаг. Өндөр түвшний экспертийн судалгаанд Монголын ардчиллыг 1-7 оноогоор гурван түвшинд үнэлэхэд Монгол Улсын хэмжээнд 3.7558, оршин суугаа газарт 3.6163, ажилладаг байгууллага, салбарт 4.0930 гэж үнэлсэн бол судалгааны дүнг бататгах олон нийтийн санаа бодлын туршилт судалгаанд оролцсон нийт оролцогчдын 56.2% Монгол улсын хэмжээнд ардчиллын хөгжил дунд, 51.2% оршин суугаа газарт дунд, 48.7% ажилладаг байгуулга, салбарт дунд гэсэн үнэлгээ өгч байгаа нь судалгааны дүнгүүд таарч байгааг илэрхийлж байна. Мөн социализмын талаарх байр суурийг тодруулах экспертийн асуултын хэсэгт 1-7 оноогоор дүгнэхэд илүү сайхан амьдарч байсан 2.4878, зарим талаараа сайхан амьдрах нөхцөл бүрдсэн байсан 3.5714, олон талаараа сайхан амьдрах боломжгүй байсан 2.4268, ардчиллаас мэдээж муу байсан 4.6463, мэдэхгүй 2.1379 гэсэн үнэлгээ өгсөн нь ардчиллын хөгжил дундаж гэж үзэж байгаа боловч социализмаас илүү гэсэн хандлагатай хэсэг давамгайлж байна.

Монголчуудын улс төрийн үйл байдалд гарсан өөрчлөлтүүд

Нийгмийн тухайд үнэнийг тогтоохдоо зөвхөн удирдлагын систем, институтийн бүтцийг судлах нь хангалтгүй бөгөөд үндсэн хуулийн заалт, төрийн бодлого шийдвэр, сонгуулийн үр дүн, нийгмийн гишүүд сонгуульд оролцож байгааг хэр зэрэг ухамсарлаж буйг түшиглэн үнэн, бодит нөхцөлийг судалж тогтоосноор цаашдын улс орон, нийгмийн хөгжлийг тодорхойлох үндэс суурь болж өгдөг. “Иргэдийн байнгын үр нөлөө бүхий оролцоогүйгээр ардчилал оршин тогтнох боломжгүй юм. Зөвхөн төлөөллийн ардчиллаар хязгаарлах юм бол удирдлагын элит бүлэг буй болох, төр иргэдээс хол хөндий болох, зэрэг улс төрийн талын хор уршгаас гадна төрийн бодлого ард түмний ашиг сонирхлоос хөндийрөх, хэрэгжилтийн үр дүн хангалтгүй байх зэрэг сөрөг талтай.”³⁰

Зураг 7. Улс төрийн амьдралд оролцох боломжийн талаарх бодомжууд, иргэдийн санал бодол, 2019 он

³⁰ Ш.Батсүх, Ц.Дэлгэржаргал. Орон нутаг дахь иргэдийн оролцоо. In Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох нь. УБ., 2019. "Мөнхийн үсэг" ХХК, 198 дахь тал

Эх сурвалж: “Ардчиллын талаарх ОНСБ,” 2019³¹

Олон нийтийн санаа бодлын уг судалгааны дүнд “Улс төр жирийн иргэдэд улам хаалттай зүйл болж хувирах бүрийдээ дээдсийн давхарга олон түмнээс тасран нарийсах төлөвт орох юм. Ингэх тусам хүн амын хамгийн чинээлэг өчүүхэн хэсэг болон улс төрийн элитүүдийн хэлхээ улам бүр нягтрах, улс төрийн өв залгамж ихээхэн нийтлэг зүйл болж ирэх учиртай. Олон түмэн улс төрийн үйл хэрэгт боломж нээлттэй хэвээр үлдэх ч, үнэн хэрэгтээ нийгмийн хамгийн чухал шийдвэрүүдийг гаргахад тэдний бодит нөлөө хумигдах эрсдэлтэй.”³² гэжээ. Учир нь иргэдийн оролцоо тэр дундаа улс төрийн оролцоо эрх зүй, нийгмийн орчинд хязгаарлагдаагүй боловч иргэд улс төрийн оролцооны ач холбогдлыг ухамсарлахгүй байх, өөрсдийн үзэл бодол, нөлөө бодит байдал дээр бодлого шийдвэрт тусдаггүй гэж итгэх, улс төрийн талаар нийгмийн сөрөг үнэлгээ зэрэг хүчин зүйлсээс болж улс төрөөс хүнийсэх хандлага улам нэмэгдэж байна.

Улс төрийн оролцооны судалгаанд залуучуудын улс төрийн оролцооны байдал судлаачдын анхаарлыг татдаг чухал сэдвийн нэг байдаг. Учир нь олон нийтийн санаа бодлын цуврал судалгаа болон сонгуулийн идэвх оролцооны тайлан мэдээнд залуучуудын оролцооны түвшин бага үзүүлэлттэй байдагтай холбоотой юм. 1990-ээд оны дунд үеийн Нийслэлийн залуучуудын нийгмийн дүр төрх³³ судалгааны дүгнэлт хэсэгт тухайн үеийн залуучуудын нийгмийн дүр төрхийг тодорхойлсон нь 1/өмнөх нийгмийн дүр төрхийг мөн давхар илэрхийлсэн, 2/ ардчилалд шилжсэнээр тулгарсан асуудал болон шинэ боломжуудыг тодруулсан, 3/ одоогийн монголчуудын аливаа нийгэм, улс төрийн талаарх үнэлэмж, үйл байдалд эдийн засгийн хүчин үйлс /ахуйн хэрэгцээнээс улбаатай/ илүүтэй нөлөөлөх шалтгаан зэргийг илэрхийлж байна. “Залуучуудын амьдралд бие даан хөл тавих үе нь улс орны шилжилтийн ээдрээтэй үетэй давхацсан, ахуйн болон сэтгэлгээний шинжтэй элдэв бэрхшээл тэдний амьдралд илүү тохиолдсон нь итгэл үнэмшил, чиг зорилгын төлөвшил нь хоёрдмол шинжтэй, энэ нь үнэт зүйлсийн хүрээнд гэхээсээ ахуйн түвшинд прагматик чиглэл рүү түлхүү хандсан, үйл ажиллагааны хүрээнд үндсэн сонирхлоос гадна нийгэм, улс төр, ахуйн шинжтэй элдэв сонирхол, хэрэгцээ зэрэгцэн үүсэж түүний улмаас тодорхой үйл

³¹ Г.Түмэннаст. Нийгмийн социал хүрээний өөрчлөлт, асуудал. In Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт /1990-2019/ (pp. 240-271). УБ., 2019. "Адмон принт" ХХК. 269 дэх тал

³² Мөн тэнд

³³ В.Отгоннасан. Монголын нийгэм ба олон нийтийн санаа бодол. УБ., 2021. 158 дахь тал

ажиллагааных нь үр дүн тарамдуу шинжтэй байгаа”³⁴, түүнчлэн олон улстай харилцах боломж нээгдсэнтэй холбоотойгоор “залуучууд юм үзэж , нүд тайлж” үзэл санаа, үйл хэргийн олон талт байдал бүрэлдсэн байна.

2016 онд Конрад Аденауэр Сан болон Удирдлагын Академийн хамтран хийсэн “Залуучуудын улс төрийн оролцоо”³⁵ гэсэн судалгааг Хөвсгөл, Говь-Алтай, Хэнтий аймгууд болон нийслэлийн Сонгинохайрхан, Баянзүрх, Баянгол дүүргүүдийн 18-35 насны 1051 оролцогчдыг хамруулан хийжээ. Судалгааны дүнгээр нийт судалгаанд оролцсон залуучуудын 7,4% улс төрийн үйл явцад байнга оролцдог, 35% зарим үед оролцдог, 57,6% огт оролцдоггүй гэж хариулсан байна. Улс төрийн оролцооны гол хэлбэрүүд нь сонгу ульд саналаа өгөх 70,8%, фэйсбүүкээр санал бодлоо илэрхийлэх 40,7%, твиттерээр санал бодлоо илэрхийлэх 10,1%, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан санал бодлоо илэрхийлэх 10,1% гэх мэт байна. Улс төрд оролцохгүй байх шалтгааныг тодруулахад дараах үр дүн гарсан байна. итгэл үзүүлэх нам, улс төрч байхгүй байна гэж 20,9%, сонгуульд санал өгөхөд төвөгтэй байдаг 17,9%, улс төрд итгэдэггүй 13,7%, улс төр сонирхдоггүй 11,5% нь үзэж байгаа нь судалгааны хамгийн өндөр үзүүлэлтүүд байна. Өндөр үзүүлэлтийн тал хувь нь улс төрийн итгэл бага байгаатай холбоотойгоор улс төрийн оролцоо буурдаг болохыг илтгэж байгаа бөгөөд улс төр хэт замбараагүй байна гэж 55,8%, сонгууль дөхөөд шоу хийсэн байдалтай байна гэж 27,1% гэж нийт оролцогчид хариулж байгаа нь мөн тус дүнг баталгаажуулж байна. Харин залуучуудын улс төр сонирхох байдлын хувьд маш их сонирхдог 6,3%, ер нь сонирхдог 18,7%, хааяа сонирхдог 29,5%, нэг их сонирхдоггүй 33,2%, огт сонирхдоггүй 12,3% нь тус тус хариулжээ.

Нийгэм, улс төрийн аливаа үзэгдэл, үйл явц огтоос сэтгэлд нийцэхгүй болж, төрийн бодлого шийдвэр, улс төрийн нам, улс төрчдийн үйл байдлын талаар хэвлэл мэдээллийн шүүмж хүчтэй өрнөх болж энэ нь эргээд улс төрчид, улс төрийн нам, УИХ, Засгийн газрын гишүүд, төрийн албан тушаалтнууд тэрхүү нөхцөлд нэр төрөө бодох, олон нийтэд таалагдах, дахин сонгогдох зэрэг ашиг сонирхлын үүднээс бодлого, шийдвэр илүүтэй гаргаж байна.

Монгол Улсын хувьд засаглалын легитим шинж нь засаглалын байгууламж, түүний үйл ажиллагаа нь иргэдийн үнэт зүйлстэй нийцэж байгаа байдлаас гадна иргэд ахуй амьдралд нь нөлөөлөх эдийн засгийн үр ашгийг илүүтэйгээр харгалзаж байгаа байдал судалгааны дүнгүүдээс харагдаж байна. Улс орны эдийн засаг тогтворгүй, иргэдийн аж амьдрал таруу, инфляц, ядуурлын түвшин, орлогын зөрүү зэрэг нийгэм, эдийн засгийн сөрөг үзэгдлүүд нь иргэдийн улс төр, төр засагтаа үнэлэлт өгөх хамгийн гол хэмжүүр болж байгаа бөгөөд энэ нь ардчилал бэхжиж байгаа улс орнуудад нийтлэг ажиглагддаг болохыг судлаачид олонтоо тэмдэглэсэн байдаг. Өөрөөр хэлбэл тухайн дэглэмийн үед аж амьдрал сайн болсон гэж ард түмэн мэдрэх тусам дэглэмийн хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал нэмэгддэг. Нөгөөтэйгөөр улс орны хөгжлийг эдийн засгийн өсөлтөөр хэмжих үзэл санааны тогтох нэг нөхцөл нь Нийслэл залуучуудын дүр төрхийн судалгааны дүнд дурдагдсан “Залуучуудын амьдралд бие даан хөл тавих үе нь улс орны шилжилтийн эдрээтэй үетэй давхацсан, ахуйн болон сэтгэлгээний шинжтэй элдэв бэрхшээл тэдний амьдралд илүү тохиолдсон”³⁶ гэсэн санаатай холбогдож болох юм.

Иргэд болон улс орны нийгэм- эдийн засаг, улс төр соёлын хүрээний олон чухал асуудлуудад улс төрийн нэг нам, эдийн засгийн явцуу бүлгүүдийн ашиг сонирхолд нийцсэн бодлого шийдвэр гаргах, хээл хахууль, авлигын хэрэгт холбогдох, иргэдийн

³⁴ Мөн тэнд

³⁵ Удирдлагын Академи. Залуучуудын улс төрийн оролцоо /18-35 нас/. 2016. Retrieved from http://ivote.mn/files/kas_45694-1522-18-30.pdf

³⁶ В.Отгоннасан. Монголын нийгэм ба олон нийтийн санаа бодол. УБ., 2021. 158 дахь тал

олон эрхүүдийг зөрчих зэрэг нөхцөлүүдийг бүрдүүлсэн тогтолцоотой төр шударга бус байдал, авлигыг дэмжих, улс төр, эдийн засаг, нийгмийн суурийг нь хууль, эрхзүйн хүрээндээ бүрдүүлэх нь иргэдийн шударга ёс, тэгш байдал, ардчилсан тогтолцоондоо итгэх итгэлийг улам бүр бууруулдаг. Монгол улсын байгалийн баялаг эдийн засгийн эргэлтэд орсонтой холбоотойгоор сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд улс төрч, төрийн өндөр албан тушаалтнуудын авлига, хээл хахуул, оффшор дансны хэргүүд, гадаад дахь өндөр зэрэглэлийн үл хөдлөх хөрөнгө, ашигт малтмалын ордуудыг тойрсон маргаантай асуудлууд нь нийт улс төрийн хүрээнийхний нэр хүндийг унагаасан. Төрийн бодлого мөн чанарынхаа хувьд зөв зохистой байхын тулд оролцож буй субъектүүдийн тэгш оролцоо чухал хэдий ч ардчилал бэхжиж амжаагүй байгаа манайх шиг улсын хувьд улс төр эдийн засгийн явцуу бүлэг үүсэж, корпорацын сонирхлоо хамгаалан тодорхой хүрээнд төрийн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэхэд үлэмж нөлөө үзүүлдэг. Энэ үзэгдлийг Чехийн улс төр судлаач Михал Клима клиентелизм гэж тодорхойлсон байна. Төрийн хууль тогтоох байгууллага нь иргэд төлөвлөлөөрөө дамжуулж байгуулдаг төлөөллийн байгууллага бөгөөд энэхүү үйл явц нь улс төрийн намаар дамжин хэрэгждэг. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн нам нь төр болон иргэний нийгмийг холбогч гүүр байх учиртай.

Харин намууд олгархи бүлгийн гарт орж клиентелист болох үед төрөөс гарах хууль тогтоомж, бодлого цөм тухайн бүлгийн эрх ашгийг хамгаалсан байдаг. Ийнхүү улс төрийн намууд клиентелист болж ирэхийн цагт олгархи бүлэглэлийн эрх ашгийг хамгаалахын тулд төрийн эрх мэдлийг авах гэж улайран сонгуулийн хэтийдсэн амлалт өгч сонгуульд оролцдог. Гэвч амлалтдаа хүрч чадаагүй учир иргэдийн үл итгэх байдал улам нэмэгддэг.

Цахим мэдээллийн сүлжээний хэрэглээ Монгол улсад өндөрсөж, түүнийг улс төр, бизнес, нийгмийн бүхий л хүрээнд хамгийн өргөн үзэл бодлоо илэрхийлэх индэр болгон ашиглаж байна. Мэдээлэл хүртэх, түгээх суваг ийнхүү тэлсэн ч мэдээллийн урсгал, тэр дундаа нийгэм, улс төрийн талаарх мэдээлэл сөрөг хандлагаар тархаж улс төрч бол муу, улс төр бол бохир гэсэн олон нийтийн хандлагыг нэмэгдүүлсээр байна. Энэ нь нийгмийн стрессийн түвшнийг нэмэгдүүлээд зогсохгүй улс төрч, төрийн өндөр албан тушаалтны олон нийтэд таалагдах гэсэн аливаа улс төрийн акцын шалтгаан болж байна. Тэдний хувьд олон нийтэд таалагдаж байж дараагийн сонгуульд ялалт байгуулах тул богино хугацаат хүчин зүйлсээр улс төр хийх нь ихсэж байгаа нь сүүлийн жилүүдийн Монголын улс төрийн амьдралд ажиглагдсан улс төрийн үйл явцуудаас харагдаж байна. Ийм байдал удаан хугацаагаар тогтоход ард иргэд улам бүр улс төрчдийн хэлсэн үг бүрд эргэлзэж, хийсэн үйлдэл бүрийг буруутгах хандлага нэмэгддэг байна. Учир нь нийгмийн сэтгэлзүйд хэт туйлширсан хандлага тогтоосон, популист улс төрчид гарч ирснээр нийгэм, улс төрийн хүрээнд түр хугацааны тааламжтай уур амьсгалыг бүрдүүлэх боловч ингэж бүрдүүлсэн улс төрийн имиж удаан тогтож чаддаггүй.

Улс төрийн туйлширсан байдал нь сонгогчид, өрсөлдөгч хоёр талууд өөрсдийгөө илүү давуу гэж үзэх, хуваагдмал байдлыг дэврэгдэг улс төрийн манлайлал зэргээс үүдэлтэй. Түүнчлэн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд нь хүртэл хоёр талд хуваагдан нэр дэвшигчдийг дэмжих хандлагатай байдаг. Эдгээр мэдээллийн хэрэгслүүд нь дэмжигч улс төрийн лидерийн үйл ажиллагааг олон нийтэд эергээр түгээхээс гадна эсрэг талын нэр дэвшигчийн мэдээллийг байнга хуурамч мэдээлэл болгон цацах нь хямралыг гүнзгийрүүлдэг. Туйлшрал гүнзгийрвэл сонгуулийн үр дүнг эсэргүүцсэн нийгмийн бослого хөдөлгөөн өрнөж, эмх замбараагүй байдал газар авдаг.

Ардчиллын соёл нь олон аргаар ардчиллыг дэмжин хөгжүүлдэг зүйл юм. Тухайлбал, урлаг бол орчин цагийн хүндрэл, бэрхшээл, дургүйцэл бухимдлыг тусган харуулах, аливаа нийгмийг төлөөлөх үүднээсээ ардчилсан үзэл санаа, практикийг

түгээн дэлгэрүүлэх нэг чухал хэрэгсэл юм. Мөн аливаа орны түүх, түүний институтүүдийн онцгой ардчилсан, нийтийг хамарсан талуудыг ёслон тэмдэглэх бүх нийтийн баяр ёслолын аргыг ч ашиглаж болно. Хамгийн гол нь, улс төрийн боловсролыг өргөн хүрээнд олгоход, нэн ялангуяа олон нийтийн мэдлэг, мэдээллийг дээшлүүлэх, төр засгийн бодлогод шүүмжлэлтэй хандах, нийгмийн гишүүд бие биетэйгээ харилцах сувгаар хангахад хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх нь тодорхой.¹ Ардчилсан институци хямралыг даван гарч чадах үгүй нь зарим нэгэн хүчин зүйлсээс үүдэлтэй. Угтаа улс төрийн манлайлагчид, эгэл жирийн иргэд нь ардчилсан үзэл санаа, үнэт зүйл, дэг журамд хүчирхэг дэмжлэг үзүүлж байдаг орнуудад тогтвортой ардчилал тогтох боломж нэмэгдэж байдагт оршино. Тэрхүү дэмжлэг нь ардчилсан санаа бодол, ардчиллыг тууштай баримтлах явдал нь тухайн орны соёлд үндэслэсэн, тодорхой хэмжээгээр үе дамжиж байдаг ба тэр тохиолдолд хамгийн найдвартай зүйл болдог. Өөрөөр хэлбэл, энэ орон ардчилсан улс төрийн соёлтой байна гэсэн үг.

Үнэндээ ардчилсан улс төрийн соёл нь ардчилал болон улс төрийн тэгш эрх нь хүслэн болсон зорилго гэдэгт итгэх иргэдийн итгэл төлөвшихөд тусалдаг. Энэхүү хүслэнт зорилго нь зэвсэгт хүчин ба цагдаад тавих хяналт, сонгогдсон манлайлагчдын гарт бүхэлдээ байх ёстой. Аливаа сонгогдсон төлөөлөгчид нь үр нөлөө бүхий оролцоотой, засгийн үйл ажиллагаандаа хяналт тавьдаг байх, чөлөөтэй шударга, байнга явагдах сонгууль нь сонгох тэгш эрхтэй оролцоог чухалчилдаг. Нэг үгээр засгийн газрын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө нь үр нөлөөтэй оролцоо, мэдээлэлд үндэслэгдсэн мэдлэг чадвартай байх нь зүйн. Аливаа алтернатив эх булгаас мэдээлэл авах боломж нь засгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьж, үр нөлөөтэй оролцоог бий болгож улмаар мэдээлэлд үндэслэгдсэн мэдлэг чадвартай байхыг өнөөгийн цаг үе биднээс шаардаж байна. Мэдээлэлжсэн мэдлэг чадвартай байх, иргэний нийгэмд хамрагдсан байдал зэрэг нь төр засагтаа хяналт тавьж, иргэд улс нийгмийн амьдралд бүрэн дүүрэн оролцдог байх хэмээх ардчиллын суурь институцийгⁱⁱ ямар ч нөхцөл байдалд хамгаалах ёстой. Иргэдийн хооронд үүссэн улс төрийн санал зөрөлдөөн болон ялгаанд тэвчээртэй харилцахыг шаарддаг, оршин байх эрхийн амин чухал сүнс учир жижиг хамтын нийгэмлэгийг биш, харин улс орныг удирдахад зайлшгүй хэрэгтэй байсан учраас л үүссэн гэж болно.

Энэ бүхнийг хураангуйлан дүгнэвэл, өнөөгийн ардчилал нь иргэд, улс төрчдийн нягт хамтын ажиллагааг өрнүүлж, харилцан бие даасан, хараат бус байдлыг бүрдүүлэхэд чухал ач холбогдолтойн дээр тэдний хооронд үүссэн аливаа хил заагийг багасгаснаар чанарын хувьд ахиц гарч болно. Нэг талаас, сонгогдсон улс төрчдийн зүгээс аливаа асуудлаар улс төрийн шийдвэр гаргахдаа өөрсдийн эрх мэдлээр давамгайлах явдлыг бууруулж, тухайн асуудлыг шийдвэрлэхэд иргэдтэй харилцан зөвшилцөж, тэдний санаа бодлыг сонсох, үзэл бодлоо хуваалцах замаар шийдвэрлэх шаардлагатайг илэрхийлж буй явдал юм.

Улс төрийн соёл нь үр ашиг, толерант чанар, итгэлцэл зэрэг үнэлэмж болон олон төрлийн хандлага, байр суурь, итгэл үнэмшилтэй холбоотой. Эдгээр нь нийлбэрээрээ тухайн иргэний улс төрийн амьдрал, иргэний нийгэм дэх оролцоо, үзэл бодолд нөлөөлнө. Үүний дотроос бусдаасаа хамгийн суурь утгыг илэрхийлдэг нь ардчиллын талаарх хандлага, байр суурь юм гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, ардчилал нь бусад алтернатив хувилбараас илүү дээр гэж үзэх итгэл үнэмшил тулгуур, суурь нь болно.

Иргэдийг улс төрийн үйл явцад оролцоходоо юуны өмнө өөрсдийн шийдвэр гаргах эрх мэдлийг бүрэн ухаарч ойлгосон, бодит төлөвшилтэй болгох. Чингэснээр иргэд өөрсдийн гаргасан шийдвэртээ хариуцлага хүлээх, бодитоор оролцох замаар ардчиллыг идэвхжүүлж, улмаар төлөөллийн тогтолцоог ард иргэддээ ойртуулж, тэдний үг хэлэх, дуу хоолойгоо илэрхийлэх, улс төрийн шийдвэр гаргах үйл явцаас хүнийсэж,

хөндийрөх байдлыг саармагжуулна. Энэ бол иргэдийн зүгээс улс төрчдийг үл тоомсорлох, улс төрөөс хөндийрөх байдлыг бууруулах субстантив ач холбогдолтойгоос инструментал ач холбогдолтой болгож байна.

Abstract:

The important indicators in determining the problems of the political scope and its reality are citizens' attitudes towards the political process, social and political psychological phenomena, and political behavior based on political awareness, traditions, values, and cultures. The article compares Mongolians understanding of political knowledge and citizenship, how they realize and implement the rights and duties granted by the democratic constitution, the different interests of social groups, and the public and experts' opinion on political knowledge. By comparing the past and the present, how the ideas and thoughts passed down to the establishment of the political values of Mongolians have changed and adapted to the modern democratic system. It was clarified by the attitude of citizens towards the state, government and social system, and the social, economic and political factors that influenced it. In order to find out whether the changes in the political behavior of Mongolians have an effect on the establishment of democratic values and the strengthening of the democratic system, a factor analysis was performed and the problem was analyzed.

Key words: Political culture, democracy, political behavior, democratic values, democratic system

Ном зүй:

1. Archie Brown. Jack Gray. Political Culture and Political Change in Communist States. New York: Holmes & Meier, 1977.
2. Almond A. Gabriel., Powell G. Bingham, Jr. Comparative Politics: System, Process, and Policy. Second Edition, Little, Brown and Company. Boston. 1978.
3. Alekseevna, M. (2013). Political traditions: The concept and structure. Modern Research of social(4), 366-380.
4. Archie Brown. Jack Gray. Political Culture and Political Change in Communist States. New York: Holmes & Meier, 1977.
5. Ирхин Ю.В, Зотов В.Д, Зотова Л.В. Политология. Учебник., Москва., 2002.
6. М. Klima., Тоталитар дэглэмээс гажуудсан ардчилал руу. УБ., 2017. "Сэлэнгэпресс" ХХК.
7. Ардчилсан засаглал, нээлттэй нийгмийн нэр томъёоны тайлбар толь. ННФ. УБ., 2006
8. Ш.Батсүх, Ц.Дэлгэржаргал. Орон нутаг дахь иргэдийн оролцоо. In Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох нь. УБ., 2019 "Мөнхийн үсэг" ХХК.
9. Ж.Бор, Д.Баатар. Монголын улс төр. УБ., 2015.
10. Д.Бумдарь. Ардчиллын хөгжил, бэхжилтийн тулгамдсан асуудал, сорилтууд. In Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт \1990-2019\ (pp. 9-41). УБ., 2019. "Адмон принт" ХХК
11. Ц.Ганболд. Монголын улс төрийн уламжлал, шинэчлэл, тэмдэглэл. УБ., 2020.
12. Ч.Ган-Өлзий. Монгол хүний сэтгэлгээний өөрчлөлт хөгжил. УБ., 2014. Тод бичиг ХХК.
13. МУИС. Монгол Улсын түүх. Ред. Болдбаатар Ж. УБ., 1999.
14. В.Отгоннасан. Монголын нийгэм ба олон нийтийн санаа бодол. УБ., 2021.

15. Д.Содномгомбо. Улс төрийн мэдлэгт. УБ., 2020.
16. Д. Содномгомбо. Монголын уламжлалт төрт ёс, түүний шинэчлэлийн зарим асуудалд. УБ., 2020.
17. Д.Сүхболд. Засаглалын хэлбэр Монголчуудын уламжлалт засаг төрийн тогтолцоо, соёл иргэншил, легитимчлэлтэй уялдах тухай. Политологи №19. УБ., 2021.
18. Г.Түмэннаст. Нийгмийн социал хүрээний өөрчлөлт, асуудал. In Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт /1990-2019/ (pp. 240-271). УБ., 2019. "Адмон принт" ХХК.
19. А.Цанжид. Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2001
20. О.Хатанболд. Ардчиллыг ойлгохуй ба судлахуй Монгол орны Жишээн дээр. УБ., 2017. "Соёмбо принтинг" ХХК.
21. Хатанболд О., & Энхболд, Д. (2021). Монголын өнөөгийн улс төрийн соёлын ойлголт, төлөв байдал, чиг хандлага. Политологи №19 (558),
22. Б.Хишигням. 90 оноос хойшхи нийгмийн зарим үзэгдэлд хийсэн сэтгэлзүйн шинжилгээний үр дүн. In Монгол дахь эрдчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт /1990-2019/ (pp. 297-299). УБ., 2019. "Адмон принт" ХХК.
23. Улс төрийн шинжлэх ухааны холбоо. Үндэсний өвөрмөц соёлын орчин дахь ардчиллын зарчмын үйлчлэл. Эрдэм шинжилгээний грант төслийн тайлан. УБ., 2008.
24. Шинжлэх Ухааны Академи, Улс төр, эрхзүйн салбар. Монгол дахь улс төрийн соёл: Уламжлал, орчин үе. УБ., 2020.
25. Сант Марал Сан. Улс төрийн барометр №8-№18. УБ., 2010-2021 Retrieved from <https://mn.santmaral.org/publications>